

**SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ**

20

GÜZ 2005

**SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ**

- Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SÜİFD), hakemli bir dergi olup, yılda iki defa (Bahar/Güz) yayınlanır.
- Dergide telif, tercüme, makale, araştırma notu, tebliğ ve konferans metinleri, kongre, sempozyum, panel vb. tanıtımları, kitap, tez değerlendirmeleri, literatür incelemeleri, sadeleştirmeler, bilimsel röportajlar, çağdaş ve geçmiş ilim adamlarıyla ilgili tanıtımlar vb. yazılar yayımlanır.
- SÜİFD, tüm araştırmacılara açıktır. Bilimsel ölçütlere ve yayın ilkelerine uygun her çalışma dergide yayımlanabilir.
- Yayımlanacak yazılar 12 punto Times 1,5 satır aralığı standardında (resim, şekil, harita vb. ekler dahil) 30 sayfayı geçmemelidir. Bir yazının aynı sayıda toplam sayfa sayısı 30'u geçmeyecek şekilde en fazla 2 makalesi yayımlanabilir. Hakemli çalışmaların dışındakiler (tanıtımlar, bilimsel röportajlar, biyografiler vb.) buna dahil değildir.
- Makalelerin 100-150 kelime arası özeti ve bu özeti iki dilde (Arapça ve bir Batı dilinde) çevirisi; yabancı dilde yazılan makalelerin ise Türkçe ile Arapça çevirisi verilir. Arapça bir makalenin Türkçe ve herhangi bir Batı dilinde özeti verilmelidir. Makale başlıklarının ise İngilizce çevirisi yapılır.
- Yazılar (tercümeler orijinal metinleriyle birlikte) üç nüsha halinde editöre teslim edilir. Bunlardan ikisinde yazarın tanıtım ismi ve akademik unvanı yer almaz.
- Makaleler en az iki hakemin incelemesinden geçtikten sonra yayımlanır.
- Yazıların bilimsel, hukukî ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Yayımlanmayan yazılar iade edilmez.
- Her sayının hakemleri o sayıda belirtilir.

S.Ü. İlahiyat Fakültesi Adına Sahibi

Prof. Dr. Ahmet Önkal

Editör

Prof. Dr. Mehmet Bayyigit

Yayın Yürütme Kurulu

Prof. Dr. A.Turan Yüksel,
Prof. Dr. Ahmet Yaman,
Doç. Dr. M. Bahaüddin Varol,
Yrd. Doç. Dr. Seyit Bahçivan,
Yrd. Doç. Dr. Abdülkerim Bahadır,
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Çaycı,
Arş. Gör. Dr. Huriye Martı,
Arş. Gör. Dr. Muhiddin Okumuşlar,
Arş. Gör. Fikret Karapınar,
Arş. Gör. Lütfi Cengiz,
Arş. Gör. Mehmet Harmancı,
Arş. Gör. Doğan Kaplan.

Danışmanlar Kurulu

Prof. Dr. Ünver Günay (Erciyes Üniversitesi),
Prof. Dr. Mustafa Fayda (Marmara Üniversitesi),
Prof. Dr. Bilal Kuşpınar (Mc. Gill University),
Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal (Ankara Üniversitesi),
Dr. İbrahim Kalın (Colloge of The Holy Cross, İSAM),
Prof. Dr. Ahmet Önkal, Prof. Dr. Hüsametdin Erdem,
Prof. Dr. Bilal Saklan Prof. Dr. Mustafa Tavukçuoğlu,
Prof. Dr. Mehmet Aydın, Prof. Dr. M. Ali Kapanar
Prof. Dr. Mustafa Uzunpostalcı, Prof. Dr. İsmet Ersöz,
Prof. Dr. Süleyman Toprak Prof. Dr. Zekeriya Güler,
Prof. Dr. İ.Hakkı Sezer, Prof. Dr. Mehmet Bayyigit
Doç. Dr. Şahin Filiz, Doç. Dr. Fevzi Günüş,
Doç. Dr. Dilaver Gürer Doç. Dr. A.Saim Antan,
Doç. Dr. Naim Şahin, Doç. Dr. Ahmet Yılmaz,
Yrd. Doç. Dr. Seyit Bahçivan,
Yrd. Doç. Dr. Bayram Dalkılıç,
Yrd. Doç. Dr. Abdülkerim Bahadır

İletişim Adresi

Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
42090 Meram/KONYA
Tel-Fax: 0332.323 82 50-51 / 323 82 54
e-posta: ilahiyatdergisi@selcuk.edu.tr

ISSN: I 300 – 5057

TEŞEKKÜL SÜRECİNDE HADİS-FİKİH İLİŞKİSİ ÜZERİNE

Ömer ÖZPINAR

Dr., S.Ü. İlahiyat. Fakültesi
Hadis Araştırma Görevlisi

GİRİŞ

İslâmî ilimler tarihinde *teşekkül dönemi* denildiğinde, hicrî II. asrın ikinci çeyreğinden sonraki bir sürecin kastedildiği malûmdur. Bu devre, Hadis tarihindeki özel kullanımıyla *tasnîf dönemine* denk düşmektedir.¹ Söz konusu dönemde, İslâmî ilimler için topyekûn bir tedvîn, teşekkül ve tasnîf faaliyeti başlamış ve yaklaşık hicrî IV. asrın ilk çeyreğine kadarki bir zaman dilimini içine alacak şekilde devam etmiştir.

Bilindiği üzere, özellikle teşekkül döneminden önce *ilim* denildiğinde, *Kur'ân-ı Kerîm* ve hadis metinlerinden elde edilen bilgi kastedilmiştir.² Kur'ânî bilgilerin elde edildiği malzemenin de rivâyetlerden oluştuğu düşünüldüğünde, bu devrede *ilim* kavramının genel olarak Hadis ve ona bağlı ilimler için kullanıldığı söylenebilir.³

Emevîler devrinin sonlarına doğru, hadislerin tedvîni ile birlikte Müslüman dünyada bir ilimleşme hareketi de başlamıştır. Böylece, tâbiûn neslinin önderliğinde “İslâm dünyasını yönlendiren *ilk ilmî hareket*, hiç kuşku yok ki, hadislerin toplanması hâdisesi” olmuştur.⁴

Abbâsîler dönemine gelindiğinde, ilmî faaliyet ve fikrî dinamizm bakımından ileri bir seviyeye ulaşılmıştır. Nispeten siyasî istikrara kavuşulması, ekonomik refahın artması, Bağdat şehrinin kurulması gibi sebeplerin yanı sıra, fetihlerle gelen kültürel zenginliğin eklenmesiyle oluşan büyük toplumsal değişimler, bu konuda önemli rol oynamıştır. Neticede, edebiyattan felsefî düşüncenin gelişmesine, dinî ilimlerin teşekkülünden diğer bilimsel gelişmelere kadar, Müslüman toplumda bir dizi yenilikler kendini göstermiştir.⁵

¹ Bkz. Ebû Tâlib el-Mekkî, Muhammed b. Ebi'l-Hasen Alî b. Abbâs (v. 386/996), *Kütü'l-Kulûb fî Muâmeleti'l-Mahbûb ve Vasfî Tarîki'l-Mürîd ilâ Makâmi't-Tevhîd*, Dâru Sâdir, ty., I, 159; Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Bağdâdî (v. 463/1071), *el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*, thk. Mahmûd et-Tahhân, Mektebetü'l-Maârif, Riyad, 1403/1983, II, 281.

² Meselâ bkz. Buhârî, İ'tisâm, 25 (VIII, 160). Krş. İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf en-Nemerî (v. 463/10710), *Câmi'u Beyâni'l-İlm ve Fadlih*, tashîh: Abdurrahman M. Osmân, Kâhire, 1388/1967, II, 33-34; Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Bağdâdî (v. 463/1071), *Şerefu Ashâbi'l-Hadîs*, thk. Mehmed Saîd Hatîboğlu, Ankara, 1991, I I, 28; İbn Abdilberr, a.g.e., II, 27 vd.

³ A'zamî, Muhammed Mustafa, *İslâm Fikhi ve Sünnet, Oryantalist J. Schacht'a Eleştirisi*, çev. Mustafa Ertürk, İstanbul 1996, 190.

⁴ Neşşar, Ali Sami, *İslâm'da Felsefî Düşüncenin Doğuşu*, çev. Osman Tunç, İstanbul, 1999, II, 87.

⁵ Bkz. Hasan, İbrahim Hasan, *Siyasi, Dini, Kültürel, Sosyal İslâm Tarihi*, çev. İ. Yiğit ve S. Gümüş, İstanbul, 1991, 3.bsk., II, 307; Mantran, Robert, *İslâm'ın Yayılış Tarihi*, çev. İsmet Kayaoğlu, Ankara 1981, 128.

Tedvîn asrı olarak isimlendirilen bu dönemde özellikle İslâmî ilimlerin teşekkülünde rol oynayan en büyük etkenlerden birisi, kısaca bir Müslüman söylemi geliştirebilmek için gösterilen gayret olmuştur denilebilir.⁶ Zira, fetihlerle sınırların genişlemesiyle birlikte, bu topraklarda asırlardır hüküm süren düşünce ve inançlar, kültürel ve ilmî sahada İslâm'a karşı cephe açmışlar ve kendilerini bir alternatif olarak sunmaya çalışmışlardır.⁷ Diğer taraftan tercüme faaliyetleri, İslâm düşüncesinin boş bıraktığı sahaları konu ve metot olarak doldurmaya başlamış, zındıklık hareketi kültürel bir tehdit olarak sahneye çıkmıştır.⁸

Binâenaleyh, ilk yıllarından itibaren Abbâsî iktidarı, söz konusu iç ve dış tehditlere karşı kültürel ve ilmî sahada mücadele vermenin gereğiyle harekete geçmiştir. Bu bağlamda ilk ve en önemli adımın ise, İslâmî ilimlerin tedvîn edilmesiyle gerçekleşeceğinde kuşku yoktur. Nitekim öyle de olmuş, başka sebeplerin de devreye girmesiyle ikinci Abbâsî halifesi Mansûr zamanında (136/754-158/775) İslâmî ilimler için hummalı bir *tedvîn faaliyetine* girişilmiştir.

Müslüman toplumda gerçekleşen bu teşekkül devresine geçişin kuşkusuz yukarıda sayılanlara ilâve edilebilecek başka etkenleri de vardır. Ancak burada bizim için önemli olan, neticede bütün bu etkenlerin toplumda ortaya çıkardığı bilimsel bilinç ve ortaya konan faaliyetlerdir. Nitekim hadisçi ve tarihçi kimliğiyle öne çıkan Zehebî (v. 748/1347), hicrî II. asrın ikinci çeyreğinden itibaren İslâmî ilimlerde topyekûn bir tedvîn/teşekkül sürecinin başladığını, bunun da ilim anlayışı ve metodundaki gelişmeler sonucunda gerçekleştiğini şu ifadeleriyle tespit etmiştir: "Bu asırda, İslâm uleması Hadis, Fıkıh ve Tefsir'i tedvîn etmeye başlamışlardır. Mekke'de İbn Cüreyc (v. 150/767) tasnîfte bulunmuştur. Basra'da Saîd b. Ebî Arûbe (v. 156/772), Hammâd b. Seleme (v. 167/783) ve başkaları kitap tasnîf etmiştir. Şam'da Evzâî (v. 157/773) tasnîfatta bulunmuştur. Mâlik (v. 179/795) Medine'de *Muvatta'* yazmıştır. İbn İshâk (v. 151/768) *el-Mağâzî'*yi telif etmiştir. Yemen'de Ma'mer (v. 153/770), Kûfe'de Ebû Hanîfe (v. 150/767) ve diğerleri fıkıh ve re'yi tasnîf etmiştir. Süfyân es-Sevrî (v. 161/777) *Kitâbü'l-Câmi'*i tasnîf etmiştir. Kısa bir süre sonra Hüseyim (v. 183/799) kitaplarını tasnîf etmiştir. Leys (v. 175/791) Mısır'da, İbn Lehî'a (v. 174/790), İbnü'l-Mübârek (v. 181/797), Ebû Yûsuf (v. 182/798) ve İbn Vehb (v. 197/812) de tasnîfatta bulunmuştur. Bu şekilde ilmin *tedvîni* ve *bâblara ayrılması* (tebvîb) giderek artmış; Arapça'yla, dille, tarihle ve *eyyâmü'n-nâs* ile ilgili kitaplar tedvîn edilmiştir. Oysa bundan önceki asırda âlimler, ya hafızalarından konuşuyorlar, ya da ellerindeki tertip edilmemiş

⁶ Câbirî, Muhammed Âbid, *Arap Aklının Oluşumu*, çev. İbrahim Akbaba, İstanbul, 1997, 84.

⁷ Bkz. Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mukaddimât ve Mebâhis fî Hadâratü'l-Arab ve'l-İslâm*, Dimeşk, 1394/1974, 124-125; Fârûk Ömer, *et-Târîhu'l-İslâmî ve Fikru'l-Kamî'l-İşrî*, Beyrut, 1400/1980, 135; Muhammed Ammâra, *Teyyârâtü'l-Fikr'l-İslâmî*, Dâru's-Şarûk, 1411/1991, 129.

⁸ Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr (v. 255/869), *Kitâbü'l-Hayevân*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Beyrut, 1377/1969, 3.bsk., I, 57; Fârûk Ömer, a.g.e., 131; Neşşar, a.g.e., I, 124; Krş. Ebû Zehra Muhammed (v. 1394/1974), *Ebû Hanîfe*, çev. Osman Keskioglu, İstanbul, 1981, 106-110.

sahîh sahifelerden rivâyet ediyorlardı. Ancak bu asırdan sonra, Allah'a hamd olsun, ilim elde etmek kolaylaşmış; ezber azalmaya başlamıştır.”⁹

Buna göre, ilk dönemin yazılı bilgiye itibar etmeyen hafıza/ezber merkezli ilim anlayışı, tedvîn asrıyla birlikte yerini, kavramlar üzerine kurulu ve yazıya değer veren bir anlayışa bırakmıştır. Bu durum, sistematik bilginin, ilimleşmenin ve kıtâba dayalı ilim anlayışının doğmasındaki en önemli sebep olmuştur. Artık teşekkül eden ve bağımsız ilmî sahalar haline gelmeye başlayan disiplinler, yazılı ve tasnîf edilmiş bilgilerini oluşturmaya yönelmişlerdir.

Zehebî'nin İslâmî ilimlerin teşekkülüyle ilgili yaptığı söz konusu tarihî tespitte dikkat edilmesi gereken bir husus da, bunların zaman ve süreç birliktelikleridir. Bu yüzden İslâmî ilimler tarihi incelenirken, ilimlerin birbirleriyle olan ilişkilerinin göz önünde tutulması, sonuca ulaşmada etkili olacaktır. Zira, İslâmî ilimlerin birbirleriyle olan ilişkisini kurmadan, ortaya koydukları eserleri ve metodolojilerini anlamak, tam anlamıyla mümkün gözükmemektedir.

Biz de bu çalışmamızda, teşekkül döneminde Hadis ve Fıkıh arasındaki ilişkiyi önemli bağlantı noktaları açısından ele almaya gayret edeceğiz. Ancak, asıl meseleye geçmeden önce, bu devirde Fıkıh'ın konumuna ve rolüne kısaca değinmekte fayda görüyoruz.

I- TEŞEKKÜL DÖNEMİNDE FIKIH'IN KONUMU VE ROLÜ

Bilindiği gibi Fıkıh, İslâmî ilimler içinde dinin algılanış ve yaşanış yönünü konu edinen bir ilim olarak temayüz etmektedir. Fıkıh'ın bu konumu, Araplarca öteden beri kullanılagelen sözlük anlamına¹⁰ paralel bir şekilde gelişmiş ve İslâm'ın ta başından beri *fıkıh* kavramına böyle bir anlam ve hatta görev yüklenmiş olmasından kaynaklanmıştır. Nitekim gerek Kur'ân¹¹ ve gerekse hadislerdeki¹² kullanımıyla “*fıkıh*” ve “*tefakkuh*”, dinin anlaşılması yönünde gösterilen entelektüel gayretler olarak övülmektedir.

Dinin ahlâktan ahkâma, itikattan muamelâta kadar bütün konularındaki hususları anlama ve kavrama manasında kullanılan *fıkıh*, bu geniş manadaki kullanımını hicrî II. asrın başlarına kadar devam ettirmiştir.¹³ Ancak, kısa bir süre sonra *fıkıh*, giderek daha dar bir alana çekilmiştir. Artık *fıkıh* denilince, İslâm tarih ve medeniyetindeki hukuk sistemini ifade eden ilim dalı anlaşılır olmuştur. Meselâ Ebû Hanîfe'nin *fıkıh* tarifinin içine dinin bütün konularıyla ilgili meseleler girerken, Fıkıh metodolojisinin mimarlarından İmam Şâfiî (v. 204/819)'nin tanımında manası

SÜİFD / 20

131

⁹ Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed (v. 748/1347), *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî, Beyrut, 1408/1988, IX, 13; Krş. Ebû Tâlib el-Mekkî, a.g.e., I, 159; Zehebî, *Siyeru A'lâmî'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Amaûd-Kâmil el-Harât, Beyrut, 1402/1982, VII, 35, 128.

¹⁰ Bkz. İbn Manzûr, Cemâlüddîn Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem (v. 711/1311), *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sâdir, Beyrut, ty., XIII, 522.

¹¹ Meselâ bkz. Tevbe, 122; Hûd, 91; Kehf, 93; Nisâ, 78.

¹² Bkz. Buhârî, Vudû, 10; İlim, 10; İ'tisâm, 10; Müslim, İmâre, 175.

¹³ Karaman, Hayreddin, *İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul, 1989, 24.

daralarak: "Dinin amelî hükümlerini, muayyen delil ve kaynaklarından alarak elde edilen bilgi"¹⁴ şeklinde, daha özel bir alana hasredilmiştir.

Medenî bir toplumun her şeyden önce ihtiyaç duyacağı husus, herkesin haklarının tayin edildiği bir hukuk düzenidir. İslâm'ın temel referans yapıldığı bir toplumda ise, bu düzen ihtiyacı daha fazladır. Bu sebeple, daha Emevîler döneminde devlet idaresinde ilk kurumsallaşan erklerden birisi hukuk/yargı sistemi olmuş ve Kur'ân ve sünnete dayanarak Müslümanlar arasında adaletle hüküm vermek üzere kadılık müessesesi oluşturulmuştur.¹⁵ Hatta, bundan da önce Hz. Ömer ve ilk halifelerin tayin ettikleri kadınların listesini, bugün elde bulunan kaynaklardan bile temin etmenin mümkün olduğunu söyleyen Mustafa el-A'zamî, ilk mahkemenin "Dâru'l-kazâ" adıyla Hz. Osman zamanında kurulduğunu tespit etmektedir.¹⁶

Binâenaleyh, râşid halifeler ve Emevîler döneminde belli bir ilim dalı olarak teşekkül etmeye başlayan Fıkıh, ikinci hicret asrında müstakilleşmeye, mezheplerle de ekolleşmeye başlamıştır.¹⁷

Abbâsîler döneminde ise, hukuk sistemine ayrı ve özel bir önem verilir olmuştur. Abbâsîler fikhî nasları toplamaları ve kitaplar tasnîf etmeleri için fukahâyâ müracaat etmişlerdir. Böylece hicrî II. asrın ortalarından itibaren de fıkıh musannefâtı teşekkül etmeye başlamıştır.¹⁸

Burada hemen ifade edilmelidir ki, Fıkıh'ın tedvîn ve teşekkülüne katkıda bulunanlar sadece belirli bir ilmî sahanın sahipleri olmamıştır. Kelâm âlimleri, hadisçiler ve idarecilerin önemli katkıları yanında, dil bilimciler, tarihçiler ve edebiyatçılar da hukukî konuların tartışmalarına, metodolojisinin gelişmesine ve hukuk teliflerine katkıda bulunmuşlardır.¹⁹ Zaten, bir medeniyetin bilgi temeli ile onun entelektüel disiplinleri arasında kaçınılmaz ve gerekli bir ilişki vardır.

Ancak, Fıkıh'ın ilk önce tedvîn edilmesinde rol oynayan baş etkenlerden birisinin, günlük hayatla ilgili farklı görüş ve uygulamalara son vermek üzere oluşan siyasî irade olduğunu burada vurgulanması gerekmektedir. Çünkü bu husus, diğer ilimlerin Fıkıh'la ve toplumla olan ilişkilerinin belirlenmesinde de önemli bir etken olmuştur. Hukuk alanında yaşanan karmaşaya son vermek için girişilen teşebbüsler, Abbâsîlerin ilk yıllarından itibaren gündeme gelmiştir. Halife Mansûr'un kâtipliğini (baş danışman) yapan İbnü'l-Mukaffa' (v. 142/759), bu sahadaki boşluğun ve hukuk alanında yaşanan dağınıklığın giderilmesi ve halifenin onayladığı

¹⁴ A.y.

¹⁵ Bkz. Mantran, a.g.e., 113-114; Hodgson, Marshall G. S., *İslâm'ın Serüveni*, çev. Komisyon, İz yay., İstanbul, 1995, I, 205; Watt, W. Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. E. Ruhi Fiğlalı, Ankara, 1981, 78.

¹⁶ A'zamî, Muhammed Mustafa, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, çev. Recep Çetintaş, İstanbul 1998, 227.

¹⁷ Abdülmecîd, Mahmûd, *el-İtticâhât el-Fikhiyye Inde Ashâbi'l-Hadîs fil-Kami's-Sâlisil-Hicrî*, Kâhire, 1399/1979, 22-23.

¹⁸ Fahûrî, Hanna; Halîl el-Cer, *Târîhu'l-Felsefeti'l-Arabiyye*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 1993, 3. bsk., I, 133.

¹⁹ Câbirî, a.g.e., 135.

ğı içtihatlardan oluşan standart bir hukuk metninin (*kitâbü'l-câmi'*) oluşturulmasıyla ilgili önerilerini, proje şeklinde halifeye sunmuştur.²⁰

İbnü'l-Mukaffa'nın bu önerisinin Mansûr üzerinde ne derece etkili olduğunu tespit güç olsa da, tek bir kanun metni oluşturmak için Mansûr'un İmam Mâlik'in *el-Muvatta'*ını seçtiğini, ancak Mâlik'in buna karşı çıktığını biliyoruz.²¹

Mamafih, hukuk alanında birliğin sağlanması siyaseti Mansûr'dan sonra Hârûn Reşîd'in baş kadısı Ebû Yûsuf'a *Kitâbü'l-Harâc'*ı yazdırmasıyla devam etmiştir.²² Aynı şekilde Ebû Yûsuf'un vezir Yahyâ el-Bermekî için yazdığı söylenen ve ulemanın ihtilâf ettiği hükümleri bir araya topladığı ve kendince doğru olanı tercih ettiği, kırk risaleden oluşan *Kitâbü'l-Cevâmi'* adında bir hukuk kitabının bulunduğu da kaydedilmektedir.²³ Bütün bunlar, Abbâsî dönemde kanunlaştırma hareketinin ne kadar ciddiye alındığının ve bu uğurda yapılan çalışmaların bir göstergesi durumundadır.

İslâm hukukunun tedvîn edilmesi için gerek ilmî altyapı ve gerekse siyasî iradenin hazır olduğu Abbâsîler devrinde, İmam Ebû Hanîfe, Fıkıh'ın tedvînine koyulmuştur. Hatta bunun tek bir kişinin işi olmadığından hareketle bir akademi bile oluşturarak, buradaki talebeleriyle bu işi gerçekleştirmişti.²⁴ Böylece, hemen hemen ittifakla diyebileceğimiz bir şekilde ilim tarihçilerinin de ifade ettikleri gibi, Fıkıh ilmini ilk tedvîn eden, Ebû Hanîfe olmuştur.²⁵ Bu faaliyetler sonucunda malî konulardan devletler arası hukuka (şiyer) kadar birçok konuda kitaplar tasnif edilmiştir.²⁶ Bu sebeple olsa gerek ki, Hanefî âlimler tarafından kaleme alınan fıkıh ve fetva kitapları, uzun zaman Abbâsî Devleti'nin resmî hüküm mercii olmuştur.²⁷

İlimler tarihçisi Muhammed Ali et-Tânevî (v. 1158/1745), bir ilmin müdevven yani teşekkül etmiş bir ilim sayılabilmesi için, nazariyât ve uygulamaya (ameliyyât) müteallik bir konu, bu konunun etrafını çevreleyen meseleler ve bu meselelerin ele alınmasında başvurulan temel ilkeler yani metodoloji gibi hususların bulunması gerektiğini söylemektedir.²⁸ Bu durum dikkate alındığında, İslâmî

²⁰ Bkz. İbnü'l-Mukaffa, Abdullâh (v. 142/759), *Risâle fi's-Sahâbe*, (*Âsârü İbni'l-Mukaffa'*, içinde s. 309-323), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1409/1989, 1. bsk, 316-317.

²¹ Zürcânî, Muhammed b. Abdülbâkî (v. 1122/1710), *Şerhu'z-Zürcânî alâ Muvattai'l-İmâm Mâlik*, Beyrut, 1411/1990, I, 13.

²² Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrahim (v. 182/798), *Kitâbü'l-Harâc*, Kâhire, 1396, 5. bsk, 3.

²³ Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, Mısır, 1964, 7. bsk., II, 200.

²⁴ Hamidullah, Muhammed, *İslâm Hukuku Etüdları, Makaleler Külliyyatı*, çev. Komisyon, İstanbul, 1984, 187.

²⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IX, 13; a.mlf. *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, VII, 35, 128; Kettânî, Muhammed b. Ca'fer (v. 1345/1926), *er-Risâletü'l-Müstatrafe*, thk. M. el-Muntasır b. M. ez-Zemzemî el-Kettânî, Beyrut, 1406/1986, 4. bsk., 9; Goldziher, Ignaz (v. 1340/1921), *Zâhirîler, Sistem ve Tarihleri*, çev. Cihad Tunç, Ankara, 1982., 16.

²⁶ Hamidullah, a.g.e., 192.

²⁷ Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İstanbul, 1986, 28.

²⁸ Saydığımız bu hususları et-Tânevî, *mevzû'*, *mesâil* ve *mebâdî* olarak üç ana başlıkta incelemektedir. Bkz. et-Tânevî, Muhammed Ali b. Ali (v. 1158/1745), *Keşşâfû İstulâhâtü'l-Fünûn*, İstanbul, 1404/1984, I, 4-11.

ilimler içinde teşekkül sürecini ilk tamamlayan ilmin Fıkıh olduğunu söylemek, yanlış olmayacaktır.²⁹

Bu haliyle Fıkıh, diğer dinî ve beşerî bilimlerin İslâm dünyasında teşekkülü ya da gelişmesinde lokomotif rolü üstlenmiş diyebiliriz. Bu bağlamda, bir yandan başta Hadis ve Kur'an ilimleri olmak üzere dinî ilimlerin sistemleşmesine öncülük ederken, diğer yandan nasların anlaşılmasında ilk basamak olan Dil ilimlerinden, tabii ilimlerin anası Matematiğe (İlmu'l-hisâb) kadar, bir dizi beşerî bilimin İslâm dünyasında gelişmesine katkı sağlamıştır.³⁰ Bu rolüyle Fıkıh, "İslâm dünyasının merkezî ilmî disiplini" haline gelmiştir.³¹

Binâenaleyh, İslâm medeniyetini ürünlerinden biriyle adlandırmak caiz olursa, onun için bir *Fıkıh Medeniyeti* dememiz en uygun isimlendirme olacaktır.³² Aynı zamanda bu durum, İslâm'ın insan hakkına ve hukuka verdiği değerini bir göstergesi olarak değerlendirilmez.

2- HADİS-FIKIH İLİŞKİSİ

Geniş manada Hadis'le Fıkıh arasındaki ilişkinin, Hz. Peygamber (s.a.v.)'le birlikte başladığı söylenebilir. Çünkü Hadis, Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)'in sözlerinin, fiillerinin, takrirlerinin, ahlâkının ve kısaca hayatının anlatıldığı rivâyet ilmidir. Fıkıh ise, hayatın her alanında karşılaşılan problemlere dinî metinler ekseninde çözüm arayışında olan bir ilim dalıdır. Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hadislerine/sünnetine dayanmayan bir fıkıh anlayışının tasavvuru bile mümkün değildir.

Nitekim bu iki ilmin ilişkisini, şu hadisiyle ilk defa Hz. Peygamber'in ortaya koyduğunu ifade etmek mümkündür: *"Benim sözlerimi işitip, ezberleyip kavradıktan sonra, işittiği gibi aynen başkalarına aktaran kimselerin Allah yüzlerini ağartır. Nice fıkıh taşıyıcıları vardır ki, fakih (anlayış sahibi) değildir. Nice fıkıh taşıyıcıları da vardır ki, fakih kendilerinden daha fakih olan kimselere taşırlar."*³³

Öte yandan, daha sahâbe devrinde fikhî konularda öne çıkan isimler bir yana, Fıkıh'ın tedvîni gerçekleştirilecek âlimlerin daha tâbiûn döneminde yetiştiği

²⁹ Krş. Hucvî, Muhammed b. el-Hasen el-Hucvî es-Seâlibî el-Fâsî (v. 1376/1956), *el-Fikru's-Sâmî'ü fî Târîhi'l-Fikhi'l-İslâmî*, Medîne, 1396, II, 177.

³⁰ Nitekim, fikhî pratiğin ve özellikle de Ferâiz ilminin ihtiyaçları, İslâm dünyasında Matematik ilminin gelişmesinde ve sürekli yenilenmesinde öncelikli sebep olmuştur. Bu hasepledir ki, Me'mûn dönemi âlimlerinden el-Harezmi, *Cebir* ve *Mukâbele* ilimlerini keşfetmiş ve bu sahalarda eser telif etmiştir (Bkz. Câbirî, a.g.e., 137). Aynı şekilde, toplumun değişen şartlarına çözüm arayışında olan Fıkıh, bu uğurdaki faaliyetlerinde Mekke ve Medine'deki vahiy ortamını temel referans noktası yapmak durumundadır. Bu da ince bir tarih ve sosyal tahlil gerektiriyordu. Dolayısıyla Fıkıh, bu tarihî ve sosyal tahlilleri yapabilmek için *Tarih*, *Siyer-Meğazi*, *Eyyâmü'n-Nâs* gibi birtakım disiplinlerin ortaya çıkıp gelişmesini hem teşvik etmiş, hem de bunlara katkı sağlamıştır. Ayrıca, dinî metinlerin hakkıyla anlaşılabilmesi için gerekli alt yapının oluşturulmasında, sosyal ve tarihsel durumun tespiti yanı sıra, dil içerikli çalışmaların yapılması da gerekiyordu. İşte bütün bunlar göz önüne alındığında Fıkıh'ın diğer ilmi disiplinlerle ne kadar içli dışlı olmak durumunda olduğu ortaya çıkmaktadır.

³¹ Watt, a.g.e., 229.

³² Câbirî, a.g.e., 133.

³³ Ebû Dâvûd, İlim, 10; Tirmizî, İlim, 7.

görülmektedir. Böylece, erken bir dönemde Fıkıh'ın belli başlı meseleleri tasnif edilmiş ve belli coğrafyalarda, belli isimler etrafında on üç tane de mezhep, müesses hale gelmiştir.³⁴ Zaten, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bizzat yazdırdığı bildirilen metinler ile, bazı sahâbîlerin yazarak sakladıkları hadis sahifeleri de genel manada fıkıh konularını muhtevirdirler.³⁵

Buna göre, hicrî I. asrın ortasından II. asrın ortasına kadarki süreçte, "Fıkıh, müstakil bir ilim hüviyetiyle teşekkül etmiş, fikhî ekoller oluşmuş ve mezhep adlarına göre içtihat yapılı hale gelmiştir."³⁶ Hatta bu dönemden sonraki süreçte Fıkıh, artık belli fakihlerin görüşleri etrafında *taklid* evresine girmiştir.³⁷

Teşekkül döneminde Hadis-Fıkıh ilişkisine gelindiğinde, birbirlerinin ilimleşme sürecinde en yakın etkileşimde bulunan iki disiplin oldukları görülmektedir. Bu bağlamda Fıkıh'ın bir ilim olarak teşekkülünü, Hadis'in resmen tedvîn edilmiş olmasına borçlu olduğunu söylemek, mübalâğalı bir tespit olmayacaktır.³⁸ Zira, Fıkıh tarihçilerinin de ifade ettikleri gibi, "Fıkıh'ın tedvîni (teşekkülü), aslında hadislerin tedvîniyle (toplanmasıyla) başlamıştır."³⁹

Ancak, söz konusu dönemde ilim alanında daha çok fakihlerin söz sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Hadisle uğraşanlar ise, daha çok rivâyetleri nakletmekle meşgul olmaktadır. Bu hususta '*rivâyeti hadisçiler yapar; yorumunu ve fikhını fakihler bilir*' şeklinde özetlenebilecek bir anlayışın, dönemin genel eğilimi olduğu söylenebilir. Meselâ, Şa'bî (v. 103/721)'nin: "Bizler fakih değiliz, sadece hadis râvîleriyiz"⁴⁰ sözü, o dönemdeki hadisçi-fakih ilişkisini de ortaya koyar niteliktedir.

Nitekim, rivâyet ettiği bir hadisin manası ve yorumu sorulunca Matar el-Varrâk (v. 128/745): "Bilmiyorum, ben sadece taşıyıcıyım (املة)" demiş, soran kişi de: "Taşıyıcılığın dolayısı Allah hayrını versin, sende tatlı da var ekşi de" diyerek, ince bir üslûpla onu tenkit etmiştir.⁴¹ Yine bu dönemde yaşamış olan el-A'meş (v. 148/765)'e bir konuda soru sorulduğunda, o anda yanında oturan Ebû Hanîfe (v. 150/767)'den bunu cevaplamasını istemiştir. Soru cevaplandıktan sonra A'meş, bu cevabı nereden bulduğunu sorunca Ebû Hanîfe: "Bize rivâyet ettiğin hadisten" cevabını vermiştir. Bunun üzerine el-A'meş, o dönemde hadisçiler ile fakihlerin konumunu özetleyen şu tarihi ifadeyi kullanmıştır: "Biz hadisçiler eczacıyız, siz

SÜİFD / 20

135

³⁴ Hucvî, a.g.e., I, 33.

³⁵ Bkz. Buhârî, İlim, 39 (I, 36); Hucvî, a.g.e., I, 54.

³⁶ Abdülmecîd, a.g.e., 22.

³⁷ Bkz. Hucvî, a.g.e., II, 141-144.

³⁸ Bkz. el-Hudaî, eş-Şeyh Muhammed, *Târîhu't-Teşîî'l-İslâmî*, Mısır, 1387/1967, 8. bsk, 151; Yûsuf Mûsâ, Muhammed, *Târîhu'l-Fikhi'l-İslâmî, Da'vetün Kaviyyetün li Tecdîdihî bi'r-Rucû'î li Masâdirihî'l-Ülâ*, Kâhire, 1378-1987, 180-182.

³⁹ Yûsuf Mûsâ, a.g.e., 182.

⁴⁰ Dârimî, Ebû Saîd Osmân b. Saîd b. Halîd (v. 280/893), *Reddü'l-İmâm Osmân b. Saîd alâ Bişri'l-Merîsî'l-A'nîd*, (er-Redd ale'l-Merîsî) thk. M. Hâmid el-Feykî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, ty. , 142.

⁴¹ İbn Abdilber, a.g.e., II, 155.

fakihler doktorsunuz.”⁴² İmam Şâfiî'nin: “Ey hadisçiler, siz eczasınız, bizler tabiple-
riz”⁴³ diye hitap etmesinde de, durumun o dönemin genel anlayışı olduğunun ve
fakihler açısından da aynı şekilde değerlendirildiğinin delili bulunmaktadır.

Hicrî II. asrın ilk çeyreğinden sonra ise, hadislerin tasnîf edilmesine baş-
lanmış ve böylece Hadis'in ilimleşme sürecindeki en önemli adım atılmıştır. Bö-
ylece, hadislerin tedvîni Fıkıh'ın teşekkülünden önce, fakat tasnîfi Fıkıh'tan sonra
gerçekleşmiş olmaktadır.⁴⁴

Fıkıh'ın teşekkülüyle amelî ve itikâdî meselelerin hallinde re'ye dayalı ilim
anlayışının yaygınlaşması sonucunda, İslâm ilim tarihinin en önemli metodolojik
gruplaşması sayılabilecek Ehl-i Re'y ve Ehl-i Hadîs ortaya çıkmıştır. Bundan sonraki
devrede Hadis ile Fıkıh arasındaki ilişki farklı boyutlar kazanmıştır.

Bu iki anlayış arasında yaşanan gelişmeler neticesinde Ehl-i Hadîs, rivâyet
merkezli fıkıh anlayışlarını tedvîn etme ve geliştirme uğraşı içine girmişlerdir.⁴⁵ Bu
amaçla da, “Re'y fikhına karşı, fikhu'l-hadîs tezini ileri sürmüşlerdir.”⁴⁶ Nitekim
Hammâd b. Seleme (v. 167/783), Fıkıh'ın kurucusu Ebû Hanîfe'nin fıkıh anlayışı-
nın, hadis ve âsârı re'y ile reddetmekten ibaret olduğunu ifade ederken,⁴⁷ men-
subu bulunduğu Ehl-i Hadîs'in ilim anlayışını da ifade etmiş olmaktadır. İşte bu
sebeple, Re'y taraftarları hakkında genelde aynı kanaate sahip olan hadisçilerin,
hadis fikhına daha çok önem verdikleri, hatta zamanla bu meseleyi Re'y Ehli ile
rekabet haline dönüştürdüklerini söylemek mümkün gözükmektedir.

Hadis âlimlerinin çoğu da, detaylarını biraz sonra arz edeceğimiz üzere,
Hadis edebiyatının, Re'y Ehli fakihlerin fıkıh anlayışlarına karşı, “tepkisel ve savun-
macı”⁴⁸ bir tarzda ve “bir nevi reaksiyon”⁴⁹ olarak, Fıkıh'tan daha sonra tasnîf
edildiği kanaatindedirler.

Ayrıca, *sünen* türünde görüldüğü gibi, Fıkıh kitapları tarzında tasnîf edilen
Hadis edebiyatı türlerinin tasnîfinin, Fıkıh kitaplarıyla paralel olduğunda şüphe
yoktur. Kısaca ifade edersek, Ehl-i Hadîs bu şekilde tasnîf edilen Hadis kitaplarıyla,

⁴² el-Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Bağdâdî (v. 463/1071) *el-Fakîh ve'l-Mütefakkîh*, Beyrut, 1400/1980, II, 84; İbn Abdilber, a.g.e., I, 160. Benzer bir olay da yine A'meş (v. 148/765) ve Ebû Yûsuf (v. 182/798)'la alâkalı olarak nakledilmektedir. Bkz. İbn Abdilber, a.g.e., II, 159.

⁴³ Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, X, 23.

⁴⁴ Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, 177.

⁴⁵ Bkz. Dihlevî, Şah Veliyyullah (v. 1176/1762), *Huccetü'lâhi'l-Bâliğa*, çev. Mehmet Erdoğan, İstanbul 1994, I, 531-532.

⁴⁶ Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Ankara, 1997, 105. Goldziher de, hadisçilerin re'y fikhını tehlikeli bularak hadise dayalı bir fıkıh anlayışı geliştirdiklerini, iki tarafın birbiriyle olan mücadelelerinin ortadan kalkmasıyla, Fıkıh ve Hadis arasındaki zıt münasebetin de kaybolduğunu söylemektedir. Bkz. Goldziher, a.g.e., 16-17.

⁴⁷ Ahmed İbn Hanbel (v. 241/855), *Kitâbü'l-İl'el ve Ma'rifeti'r-Ricâl*, thk. Vasiyyullah b. M. Abbâs, Mektebetü'l-İslâmî-Dâru'l-Hânî, Beyrut-Riyad, 1408/1988, II, 545.

⁴⁸ Görmez, a.g.e., 60.

⁴⁹ Yardım, Ali, *Hadis I-II*, İstanbul, 1997, 3. bsk., II, 86.

re'ye dayalı fıkıh ekollerine karşı hadis fikhını ortaya koymak ve böylece onlara cevap vermek istemişlerdir.⁵⁰

Teşekkül döneminde Hadis-Fıkıh ilişkisi bağlamında işaret edilebilecek diğer bir husus ise şudur: Bu dönemde tasnif edilen Hadis kitaplarının fıkıh ağırlıklı konuları tasnif etmesinin önemli bir sebebi, "Hadislerden ahkâm istinbâtının kolaylaştırılması için teşrie hizmet"⁵¹ düşüncesidir. Nitekim, ilk sünenler⁵² ile bugün elimizde bulunan İmam Mâlik'in *el-Muvatta'*, o dönem hadis musannefâtının muhtevasını ve telif amacını yansıtır niteliktedir. Zira bu dönemde, teşekkül sürecini tamamlamak üzere olan Fıkıh ilminin kaynakları konusunda yoğun tartışmalar yaşanmaya başlanmıştır. Dolayısıyla, ahkâma ilişkin hadislerin toplanıp tasnif edilmeleri, ilmî bir gereklilik haline gelmiştir. Bu türde hadisleri tasnif eden muhaddislerin amaçları, "ahkâm istinbâtında kullanılmak üzere düzenli bir kaynak oluşturmak"⁵³ olmuştur.

Buraya kadar ifade edilen bilgiler ışığında, anlamadan kullanıma, kaynak olmadan farklılaşma sebebi olmaya ve sosyal olaylardan siyasî projelere kadar birçok açıdan mevzubahis edilebilecek teşekkül döneminde Hadis'in Fıkıh'la ilişkisini, biz bu çalışmamızda *tasnif sistemleri*, *tasnif konuları* ve *usûl meseleleri* bağlamındaki üç ana konuda incelemeye gayret edeceğiz.

a- Hadis Tasnif Sistemlerinin Oluşumu Bakımından Hadis-Fıkıh İlişkisi

Bilindiği gibi Hadis ilminin rivâyet ürünlerini oluşturan edebiyat, kendi arasında *ale'l-ebvâb* (konularına göre) ve *ale'r-ricâl* (râvilerine göre) olmak üzere iki ana tasnif sistemine göre oluşmuştur. Hadis edebiyatının oluşum süreci hakkında bilgi veren âlimler, ilk önce *tek bâbli* eserlerin, daha sonra ahkâma dair *sünen*, *muvatta'*, *câmi'* ve *musannef* türü edebiyatın, III. hicret asrının başlarından itibaren de *ale'r-ricâl* sistemli *müsned* türü edebiyatın tasnif edilmeye başlandığını kaydetmektedirler.⁵⁴

⁵⁰ Bkz. Abdülmecîd, a.g.e., 292. Goldziher tarafından da, hadisçilerin, Ebû Hanîfe'nin sistemleştirmiş olduğu usûlü, "yani vahye müstenit malzemeyi tespit, tetkik ve istimalle yetinilmeyip" mantıkî ve muhtemel meseleler hakkında da re'ye dayalı hüküm verme (fıkıh)yi, tehlikeli bularak, bunu Hadis ilmüne zit bir yol görmeleri, hadislere dayalı fikhin ortaya çıkmasındaki en önemli sebep olarak görülmektedir. Bkz. Goldziher, a.g.e., 16-17.

⁵¹ Ahmed Emîn, a.g.e., II, 107.

⁵² Bkz. İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. İshâk Ebu'l-Ferec (v. 380/990), *el-Fihrist*, nşr. Yûsuf Ali Tavîl-Ahmed Şemsüddîn, Beyrut, 1416/1996, 374.

⁵³ Bkz. Ahmed Emîn, a.g.e., II, 108.

⁵⁴ Bkz. Süyûtî, Abdullah b. Ebî Bekr (v. 911/1505), *Tenvîru'l-Havâlik Şerh alâ Muvatta'î Mâlik*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, ty., I, 5-6. Krş. Râmeihürmüzî, el-Kâdi Hasen b. Abdirrahmân (v. 360/970), *el-Muhaddisü'l-Fâsil beyne'r-Râvî ve'l-Vâî*, thk. M. Accâc el-Hatîb, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1404, 611-614; Hatîb, *el-Câmi' li Ahlâkî'r-Râvî*, II, 281-282; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IX, 13; İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî (v. 852/1448), *Hedyü's-Sâî Mukaddimetü Fethi'l-Bârî*, thk. M. Fuâd Abdülbâkî-M. Hatîb, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1379/1959, 6; Süyûtî, Abdullah b. Ebî Bekr (v. 911/1505), *Tedribü'r-Râvî Şerhu Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Abdülvahhâb Abdüllatîf, Riyad, ty., II, 89.

Hadis tasnif sistemlerine Hadis-Fıkıh ilişkisi açısından bakıldığında, bu hususta iki sahanın önemli bir etkileşim içinde oldukları görülmektedir. Fıkıh'ın teşekkülüyle birlikte, o dönemde ele alınan konularla ilgili hadislerin de bir araya getirilmesine ve fıkıh konularına göre tasnif edilmesine başlanmıştır. Meselâ, Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî (v. 103/721)'nin, *talâk* ile ilgili hadisleri bir bâb halinde rivâyet ettiği ve böylece hadisleri bâblara göre toplayanların ilki olarak tarihe geçtiği nakledilmektedir.⁵⁵ Aynı şekilde bu hususta ilklerden olduğu ifade edilen Ebu'l-Âliye (v. 90/709)'nin de, *Bâbü's-Salât* ve *Bâbü't-Talâk* adında fikhî konulu iki bâb tasnif etmiş olduğu bildirilmektedir.⁵⁶

Binâenaleyh, hicrî I. asrın sonlarında oluşturulan *müstakil konulu* (münferit bâbli) eserlere baktığımızda, bunların genellikle amele dönük pratik faydaları düşünülen fıkıh bâblarına göre tasnif edilmiş oldukları görülmektedir. Nitekim, bu dönemde oluşturulan *münferit bâbli* eserlerin, dönemin ihtiyaçlarına çözüm getirecek şekilde ve genellikle fıkıh konularında olduğunu söylememize imkân veren başka nakiller de bulunmaktadır. Meselâ, Ebu'z-Zinâd (v. 130 veya 131 h.) şöyle demiştir: "Biz helâl ve haram konusundaki hadisleri yazardık. İbn Şihâb (v. 124/741) ise, duyduğu her şeyi yazardı. Ona ihtiyaç duyulduğunda anladım ki, insanların en bilgilisi odur."⁵⁷

Bu hususu pekiştirecek bir haber de, Sâlih b. Keysân (v. 140/757'den sonra⁵⁸)'dan gelmiştir: "Zührî (v. 124/741) ile bir araya gelerek, ilim öğrenmek istemiştik. Önce *süneni* yazalım dedik ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'den gelenleri yazdık..."⁵⁹

Gerek ilk *münferit bâbli* eserlerin *zekât*, *talâk*, *salât* gibi fikhî konulardan oluştuğu bilgisinden ve gerekse Ebu'z-Zinâd ve Sâlih b. Keysân'ın söz konusu ifadelerinden hareketle, hadisleri ilk tasnif etmeye başlayanların, fikhî/amelî rivâyetleri öncelikli olarak toplamaya ayrı bir önem ve ağırlık verdikleri söylenebilir.

Teşekkül döneminin ilim anlayışında öncelikle fikhî konulardaki rivâyetlerin toplanması gibi bir gelenek oluştuğu ve bunun hem hadisçilerin hem de fakihlerin takip ettiği bir çalışma biçimi olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁰ Böylece, İslâmî yaşantıda önemli görülen konular, *müstakil* olarak ele alınmış olmaktadır. Bu sebeple, hadis tasnifinin başlangıcı kabul edilen dönemde, öncelikli olarak fikhî hüküm içeren hadislerin bir bâb altında tasnif edilmesi, işin pratik yönü dikkate alındığında en tabii durum olmaktadır. Zaten, bir tek konunun ele alınmasıyla oluşturulan Hadis edebiyatının genel tasnif amacı, "Sünnetin hayata intikalini sağlamak"⁶¹ olmuştur.

⁵⁵ Râmehermüzî, a.g.e., 609; Hatîb, *el-Câmi' li-Ahlâki'r-Râvi*, II, 285.

⁵⁶ A.y.

⁵⁷ İbn Abdilber, a.g.e., I, 88.

⁵⁸ Bkz. İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (v. 276/889), *el-Maârif*, thk. Servet Ukkâşe, Dâru'l-Maârif, Mısır, ty, 4. Bsk, 486.

⁵⁹ Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Bağdâdî (v. 463/1071), *Takyidü'l-İlm*, thk. Yûsuf el-A's, Halep, 1988, 106.

⁶⁰ Bkz. İbnü'n-Nedîm, a.g.e., 344 -46, 353-354.

⁶¹ Çakan, İsmail Lütfî, *Hadis Edebiyatı, Çeşitleri-Özellikleri-Faydalanma Usulleri*, İstanbul, 1989, II. bsk., 120.

Buna göre, günlük dinî hayatı düzenleyecek ve İslâmî anlayışı amele dönüştürecek olan ilk bilgiler, Fıkıh konularıdır. Bundan dolayı, Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde itibaren, konuları ve esasları belirginleşmeye başlayan ilmî saha, Fıkıh olmuştur.

Aynı durum, çok konulu Hadis edebiyatının oluşumunda da söz konusudur. Bir nevi münferit konuların bir araya getirilmesiyle oluşturulan geniş hacimli Hadis eserlerinin *ilk örnekleri*⁶² olan *sünen* türü eserler, daha ziyade *ibâdet*, *muâmelât* ve *ukûbât* konularındaki hadislerin Fıkıh sistematüğinde tasnîf edilmesiyle oluşturulmuşlardır.⁶³ Muhaddisler, bu kitaplarda ahkâm ile alâkalı hadisleri toplamaya gayret göstermişlerdir.⁶⁴ Bu sebeple, *sünen* adıyla tasnîf edilmiş Hadis kitapları, hadis fıkıhının kaynağı durumundadırlar. Bu özelliklerinden dolayı da, "hukuk, ceza, şahsa ait haller, devletler hukuku vb. konularda kaynak olarak kullanılır"lar.⁶⁵

Ale'l-ebvâb sistemle oluşturulan *sünen* türünü, *muvatta'*, *musannef* ve *câmi'* gibi diğer Hadis kitapları izlemiştir. Bütün bu eserlerin ağırlıklı olarak ele aldıkları konular, yine Fıkıh sistematüğindeki konular olmuştur. Bunun en önemli sebebi de, dönemin fakih-muhaddis ilişkisiyle açıklanmaya uygundur. Başta *sünen* türü olmak üzere bu Hadis eserleri, Ehl-i Hadîs tarafından re'y taraftarlarının fıkıh anlayışına karşı bir tepki olarak tasnîf edilmişlerdir.⁶⁶ Diğer bir ifadeyle, re'y esasına göre teşekkül etmiş olan Fıkıh ilmine karşı bir tavır olarak muhaddislerin hadise dayalı fıkıhı ortaya koyma gayretleri, *ale'l-ebvâb* sistemle oluşturulan Hadis eserlerinin ortaya çıkmasındaki en önemli etken olmuştur. Günümüz hadisçilerinden Ali Yardım'ın şu tespitleri, Hadis tarihçilerinin ve diğer âlimlerin bu husustaki genel kanaatini yansıtır niteliktedir: "*Sünen*'ler, re'y taraftarlarına -bir nevî-reaksiyon olarak tasnîf edildikleri için, onların plânları, *fıkıh* plânına göre tertip edilmiştir. Herhangi bir *Fıkıh kitabının* fihristi ile rast gele bir *sünen*'in fihristi karşılaştırılırsa, tertip ve muhteva bakımından her ikisinin de birbirinin aynı olduğu görülür. Ancak, Fıkıh kitaplarında müctehid ve fakihlerin sözlerinin yer almasına karşılık; *sünen*ler, Hz. Peygamber'in hadislerinin, kısmen de ashâbın fetvalarının toplanmasından meydana getirilmiştir. Başka bir deyişle; *sünen*ler, hadislerle yazılmış birer Fıkıh kitabıdır."⁶⁷

Nitekim, Fıkıh'ın kaynağı olarak re'y ve rivâyet kullanımı çerçevesinde oluşan iki akımın taraftarının, bu hususta II. asrın sonlarına doğru büyük bir rekabete giriştiklerini düşündürecek rivâyetler bulunmaktadır. Meselâ, Veki' b. el-Cerrâh (v. 197/812)'ın, Ehl-i Hadîs'e hitaben: "Eğer hadisler üzerinde tefakkuh edip fıkıhını öğrenirseniz, Ehl-i Re'y size üstün gelemez. İhtiyaç duyulup da Ebû Hanîfe'nin görüş beyan ettiği her bir konuda, biz, mutlaka bir bâb halinde rivâyette buluna-

⁶² Ebû Tâlib el-Mekkî, a.g.e., I, 159; Koçyiğit, Talat, *Hadis İstılahları*, Ankara, 210.

⁶³ Bkz. İbn Hacer, a.g.e., 6; Kettânî, a.g.e., 39-40; Ahmed Emin, a.g.e., II, 108.

⁶⁴ Ahmed Naim, Babanzâde (v. 1353/1934), *Sahîh-i Buhârî Muhtasan Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Ankara, 1985, I, 39.

⁶⁵ Koçkuzu, Ali Osman, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, İstanbul, 1983, 290.

⁶⁶ Bkz. Hamidullah, a.g.e., 325-326; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 29; Ebû Zehra, a.g.e., I 11.

⁶⁷ Yardım, a.g.e., II, 86.

biliriz.”⁶⁸ şeklindeki ifadeleri, o dönem hadisçilerinin neden *fikhu'l-hadîse* yöneldiklerini açıklaması yanında, hadislerin fıkıh bâbları üzere tasnifinde re'y taraftarlarıyla girilen ilmî rekabetin etkisini yansıtmaya bakımından da güzel bir misal teşkil etmektedir.

Bu dönemde, hadisçilerin, re'y fikhına gösterdikleri tepkinin bir sonucu olarak *fikhu'l-hadîse* önemli vurgu yaptıklarını, Süfyân b. Uyeyne (v. 198/813)'nin yukarıdakine benzer şu sözü daha açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

"يا أصحاب الحديث تعلموا فقه الحديث لا يقهركم أصحاب الرأي ما قال أبو حنيفة شيئا إلا ونحن نروى فيه حديثا أو حديثين."

"Ey Ashâbu'l-hadîs! Hadislerin fikhını (fikhu'l-hadîsi) öğrenin ki, böylece Re'y Ehli size galip gelemesin. Ebû Hanîfe'nin her görüşüne karşılık biz, o konuda bir veya iki hadis rivâyet edebiliriz."⁶⁹

Aynı şekilde, hadis fikhının re'y fikhına bir alternatif olarak teşekkül ettirilmesi gayretinin söz konusu olduğu, yine Veki' b. el-Cerrâh (v. 197/812)'in hadis öğrenen gençlerle "her karşılaşmasında ısrarla" yaptığı bir tavsiyede de görülmektedir: "Ey gençler! Hadis fikhını öğrenin. Şayet hadislerle fıkıh yapmasını öğrenerseniz, Re'y Ehli size galip gelemeyecektir."⁷⁰

Ashâbu'l-hadîs, ilmin kaynağının rivâyetlerden ibaret olduğu anlayışını kabul etmiştir. Dolayısıyla Fıkıh alanında da, başta hadisler olmak üzere rivâyetlerin dışında başka bir kaynağa gerek yoktur. Bu sebeple Ehl-i Hadîs, rivâyetlere dayanmayan bir fıkıh anlayışını, ilim bile saymamıştır.⁷¹ Nitekim, Abdurrahmân b. Mehdî (v. 198/813)'nin şu sözü, re'y taraftarlarının fıkıh anlayışının, hadisçilerin fıkıh anlayışı karşısında bir öneminin olmadığı şeklinde de anlaşılabilir:

"آخر علم الرجل أن ينظر في رأي أبي حنيفة." "Kişinin ilimde en son yapacağı şey, Ebû Hanîfe'nin re'yine bakmaktır."⁷²

İşte böyle bir ortamda hicrî III. asrın başlarına gelindiğinde, Hadis tarihinin en önemli eseri sayılan *Sahîh-i Buhârî*'nin tasnifinde de, re'ye dayalı fıkıh anlayışına karşı sahîh hadislerle örülü fikhın ortaya konulma talebi baş etken olmuştur.⁷³ Abdülazîz b. Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (v. 1239/1824)'nin naklettiği bir anekdotta, hocası İshâk b. Râhûye'nin dostlarının: "Allah nasip etse de birisi, bütün sahîh hadisleri toplayan muhtasar bir sünen yazsa. Oraya sahîhlerin en üst mertebesinde olanlarını alsa ne güzel olur. Hadisle amel olanlar; dağdağsız, müctehidlere

⁶⁸ Hatîb, *el-Fakîh*, II, 83; a.mlf., *Muhtasarı Nasîhatin ilâ Ehli'l-Hadis*, (*Mecmûatu Resûl fî Ulûmi'l-Hadis* içinde s.111-126) thk. Nasr Ebû Atâyâ, Riyad, 1415/1994., 122. Krş. Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Neysâbü'rî (v. 405/1014), *Ma'rîfetü Ulûmi'l-Hadis*, thk. Es-Seyyid Muazzam Hüseyin, Beyrut, 1397/1977, 66.

⁶⁹ Hâkim, a.g.e., 66.

⁷⁰ Hatîb, *Muhtasarı Nasîha*, 122.

⁷¹ Bkz. Hatîb, *Şeref*, 74; İbn Abdilber, a.g.e., II, 39-41.

⁷² Ahmed İbn Hanbel, a.g.e., II, 66.

⁷³ Bkz. Özpınar, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara, 2005, 314-339.

müracaat etmeden onunla amel ederler"⁷⁴ şeklindeki taleplerinin, bu hususta Buhârî'yi harekete geçirdiği nakledilmektedir.

Buna göre söz konusu bilgi, *el-Câmi'u's-Sahîh*'in, sahîh hadislerin bir araya toplanma ihtiyacıyla birlikte, o dönemdeki fıkıh anlayışına karşı gelişen ve *fikhu'r-re*'ye karşı *fikhu'l-hadîs*i savunan hadisçi tavrının bir ürünü olarak vücut bulduğunu söyleme imkânı da vermektedir.

Öte yandan hicrî III. asırda gelişen *ale'r-ricâl* hadis tasnîf sisteminin ortaya çıkmasında da, teşekkül dönemi Hadis-Fıkıh ilişkisinden bahsetmek mümkündür. Zira, bu sistemin ortaya çıkmasında, ilk örneği olan *müsned* türü Hadis kitaplarında olduğu gibi, Ehl-i Hadîs arasında görülen re'ye dayalı fıkıh anlayışına tepkinin önemli etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Bilindiği üzere bazı hadisçiler, Hadis kitaplarının "kitâb" ve "bâb"lara ayrılıp, *tercemeler* (bâb başlığı) koymak suretiyle tasnîf edilmelerine bile karşı çıkmışlardır. Ale'l-ebvâb sistemle hadislerin tasnîfini, Hadis kitaplarına re'y sokmak olarak görmüşlerdir.⁷⁵ Bu sebeple *müsned*lerin tasnîf edilmesindeki amaç, Hadis eserlerinin re'y olarak görülen bâb başlıklarından arındırılması ve sadece Hz. Peygamber (s.a.v.)'e ait hadislerin toplanması isteği olmuştur.⁷⁶ Bu tür eserler, "rivâyetlerin içeriklerine bakılmaksızın ve o içeriği belirlemeye yardımcı olacak dilsel faktörler, tarihî ve sosyal unsurları dikkate almadan, sırf rivâyetin ait olduğu kaynağa göre" oluşturulmuştur. Böylece, hadislerin fikhî muhtevaları dikkate alınmadan "âdeta, rivâyetler zaman ve mekân üstü hale getirilmiş"⁷⁷ ve Ashâbu'l-hadîs'in fıkıh anlayışına uygun olarak hadislerin dinde yegâne kaynak olduğu vurgulanmak istenmiştir.

Hadis'in tasnîf sistemlerinin belirlenmesinde Fıkıh'la olan ilişkisi, konularının belirlenmesiyle de doğrudan ilgilidir ve bu hususun anlaşılmasında dikkate alınmak durumundadır.

b-Hadis'in Konularının Belirlenmesinde Hadis-Fıkıh İlişkisi

Teşekkül sürecinde Hadis'in Fıkıh'la ilişkisinde göz ardı edilemeyecek bağlantı noktalarından birisini, furû' ve usûl yönünden Hadis konularının belirlenmesi oluşturmaktadır. Usûl ile ilgili hususları bir sonraki başlığa bırakarak, burada, Hadisin özellikle furû' konularının belirlenmesinde Fıkıh ile sıkı bir iş birliği yaptığı üzere rinde durmak istiyoruz. Biraz önce bahsedilen hadis tasnîf sistemleriyle de âlâkalı olarak dikkate alınması gereken bu konuda görüş bildiren İslâm âlimlerinin çoğun-

SÜİFD / 20

141

⁷⁴ Abdülazîz b. Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (v. 1239/1823), *Büstânü'l-Muhaddisîn*, çev. Ali Osman Koçkuzu, Ankara, 1986, 185-186.

⁷⁵ Bkz. Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-İsbehânî (v. 430/1038), *Hilyetü'l-Evliyâ*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1405, I-X, 4. bsk., VIII, 165.

⁷⁶ Bkz. İbn Hacer, a.g.e., 6; Süyûtî, *Tenvîru'l-Havâlik*, I, 6; Accâc, Muhammed el-Hatîb, es-Sünne Kable't-Tedvîn, Kâhire, 1408/1988, 3. bsk., 338. Krş. Sezgin, M. Fuad, "Rivâyet Literatürünün Gelişimi", (Sezgin'in kısa adı GAS olan eserinin I, 53-84 sayfalarının *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar* kitabının 23-51. sayfalarında verilen tercümesi) çev. Ali Dere, Ankara, 2000, 25; Hudarî, a.g.e., 151; Yarıdım, a.g.e., II, 70.

⁷⁷ Özafşar, Mehmet Emin, *Hadisi Yeniden Düşünmek, Fikhî Hadisler Bağlamında Bir İnceleme*, Ankara, 1998, 192.

luğu, Fıkıh'ın bir ilim olarak daha önce teşekkül etmesinden hareketle, hadislerin tasnif edildikleri konuların, fıkıh sistematığı "örnek alınarak" oluşturulduğunu ifade etmektedirler.⁷⁸

Fıkıh tarihçilerinin hemen hepsinin savunduğu bu teze göre, ilk dönem Fıkıh kitaplarında izlenen tasnif metodu: Bir mevzû (kitâb, bâb, fasıl) içine giren meseleleri bir araya getirmek; Kitâb ve Sünnet'ten delillerini zikretmek, muhalif görüşlere temas ederek bunları çürütmek şeklindedir. Yani bu kitaplarda "meseleci (*kazuistik*) metod" takip edilmiştir. Fıkıh kitaplarının tasnifinde izlenen bu metod, zaten hadis ve âsâr ile fıkıh yapmanın bir gereğidir. Zira o dönemde fikhî herhangi bir konu tedvîn edilirken, önce bununla ilgili hadisler, sahâbe ve tâbiûn fetvaları tespit ediliyor, bunlardan çıkan neticeler ile kitabî tasnif eden müçtehidin re'yleri birlikte yazılıyordu. Bu şekilde "meseleler teker teker ele alınıyor, tasavvur ediliyor ve hükümleri ayrı ayrı açıklanıyordu."⁷⁹ Nitekim, Ebû Hanîfe'nin fikhî tedvîn faaliyetini şu şekilde gerçekleştirdiği anlatılmaktadır: Bu iş için talebeleri arasından ayırdığı kırk kadar kişi ile bir konu tespit eder, önce bu konudaki nasları ve sâir delilleri incelemiştir. Sonunda akademinin kâtibi olan Ebû Yûsuf, konuyu açık ifadelerle kaleme almıştır. Bu metotla günlük ibadetler hakkındaki ilk kitap tamamlanmış ve adına da *Kitâbü'l-Arûs* denilmiştir. İmam Ebû Hanîfe, bu şekilde tasnif ettiği kitabına ilâve etmek üzere tahâret konusunu ele almıştır. Bundan sonra, akid, bey', şirket vb. konuları içine alan muâmelâta sıra gelmiştir. En sonunda ise, vasiyyet ve mirâs konularını ele almıştır. Ve böylece Fıkıh, tedvîn ve tasnif edilmiştir.⁸⁰ Ebû Hanîfe'nin söz konusu usûlle 60 bin meseleyi ele aldığına dair bir haber,⁸¹ en azından o dönemdeki fikhî çalışmaların ulaştığı yoğunluğunu ve ele alınan konuların boyutunu anlamak için yeterlidir.

Klâsik dönem ve çağdaş Hadis âlimlerine bakıldığında da, kâhîr ekseriyetin, teşekkül sürecinde Hadis'in furû' konularının belirlenmesinde Fıkıh sistematığından faydalandığını tespit ettikleri görülmektedir. Meselâ, İbn Hacer (v. 852/1448), hadislerin ilk olarak münferit bâblı eserlerde toplandığını, ancak etbau't-tâbiûn devrinde ahkâmın tasnif edilmesinden sonra geniş hacimli çok konulu Hadis eserlerinin oluşturulduğunu ifade etmektedir.⁸² Süyûtî (v. 911/1505) de ilk Hadis kitaplarının tasnif sistematığının, Fıkıh'ın teşekkül etmesiyle ortaya çıkan tasnif usûlünden alınmış olduğunu tespit etmiştir.⁸³

Hadis tasnif çalışmalarının bir "iman hizmeti" olmasının yanında, "ilmî araştırmaların getirdiği ihtiyacı karşılanması"⁸⁴ için de yapıldığını ifade eden Ali Os-

⁷⁸ Karaman, Hayreddin, "Fıkıh", *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 8.

⁷⁹ Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, 178. Krş. Hamidullah, a.g.e., 189-190; Ahmed Emîn, a.g.e., II, 176; Goldziher, a.g.e., 14-16.

⁸⁰ el-Muvaffak el-Mekkî, el-Muvaffak b. Ahmed (v. 568/1172), *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, Beyrut, 1401/1981, I, 62. Krş. Hamidullah, a.g.e., 191; Ebû Zehra, a.g.e., 224.

⁸¹ Hucvî, a.g.e., I, 349.

⁸² İbn Hacer, a.g.e., 6.

⁸³ Süyûtî, Abdullah b. Ebî Bekr (v. 911/1505), *Tebyîdu's-Sahîfe bi-Menâkıbi'l-İmâm Ebî Hanîfe*, tkd. Abdürreşîd en-Nu'mânî, thk. Muhammed âşık İlâhî en-Bemî, Karaçi, 1411/1990, 129.

⁸⁴ Bkz. Koçkuzu, a.g.e., 275.

man Koçkuzu, Hadis kitaplarındaki “konu tertibinin ilk Fıkıh kitaplarından alınmış” olabileceğine işaret etmektedir.⁸⁵ Hadis’in furû’ konularının belirlenmesinde Fıkıh sistematığının öncelikli rol oynadığına dair görüşlerini bir önceki başlıkta verdığımız Ali Yardım’ın⁸⁶ yanı sıra, yine çağdaş âlimlerden Subhî es-Sâlih de, teşekkül döneminde Fıkıh ve Hadis’in gelişimlerinde birbirleriyle sıkı bir ilişki içinde olduklarını ve aynı tasnîf sistemlerini kullandıklarını söylemektedir.⁸⁷

Binâenaleyh, Hadis ve Fıkıh ilimlerinin teşekkül devrinde birbirleriyle ilişkilerini araştıran âlimlere göre, Hadis kitaplarındaki konuların belirlenmesinde ve rivâyetlerin tasnîf edildikleri konuların tespitinde Fıkıh sistematığından yararlanılmıştır. Fıkıh’ın konularını daha önce tespit etmiş olmasından dolayı,⁸⁸ hadisler de bu “fıkıh bâbları üzere” tasnîf edilerek sistematik ilk Hadis kitapları oluşturulmuştur.⁸⁹

Zaten, ilk tasnîf edilen Hadis kitaplarının tasnîf sistematığına bakıldığında da, söz konusu Fıkıh kitaplarının sistematığıyla ayniyet arz ettiği görülmektedir. Meselâ, Zeyd b. Ali (79-122/698-740)’ye nisbet edilen ve *Müsnedü’l-İmâm Zeyd* adıyla da bilinen olan eser,⁹⁰ hadis rivâyetlerini fıkıh bâblarına göre toplayan ve günümüze ulaşabilen ilk eser olarak kabul edilmiştir.⁹¹ Söz konusu eser, fıkıh konularına göre tasnîf edildiği için, *Mecmû’u’l-Fikh* veya *el-Mecmû’ fi’l-Fikh* adıyla daha çok tanınmış ve günümüze ulaşan “en eski *Fıkıh kitabı*” olarak da kabul edilmiştir.⁹² Hakkında söylenenler ne olursa olsun,⁹³ hicrî II. asırda tasnîf edildiği kesin olan bu eser, ikinci asrın ilk yarısında Fıkıh’ın konularının tedvîn edildiğini göstermesi bakımından önemli bir kaynak niteliğindedir.⁹⁴

Aynı şekilde, *ilk sünenlerin* konu adları ve sıralamaları ile, bu asırda tedvîn edilen Fıkıh kitaplarının konu sıralamaları hemen hemen aynıdır.⁹⁵ Meselâ, birçoğu elimize ulaşmayan, ama İbnü’n-Nedîm (v. 380/990)’in verdiği bilgilerden muhtevaları hakkında bilgi sahibi olduğumuz İbn Cüreyc (v. 150/767), Süfyân es-Sevri (v. 161/777), Ebû Abdurrahmân İbn Ebî Zî’b (v. 159/776), Zâide b. Kudâme (v.

⁸⁵ Koçkuzu, a.g.e., 283.

⁸⁶ Yardım, a.g.e., II, 86.

⁸⁷ Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, çev. M. Yaşar Kandemir, Ankara 1986, 273-274.

⁸⁸ Dihlevî, a.g.e., I, 529; Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, 177.

⁸⁹ Ebû Zehra, a.g.e., III.

⁹⁰ Bu eser, aynı adla 1981/1401 yılında, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye tarafından Beyrut’ta basılmıştır. Kitabın kapak başlığında, bu eserin İmam Zeyd’in babasından ve dedesinden naklettiği bazı fıkıh konularındaki rivâyetleri tasnîf ettiği için, aynı zamanda *el-Mecmû’ el-Fikhî* adıyla da bilindiği kaydedilmektedir.

⁹¹ Bkz. Hamidullah, a.g.e., 167; Kavakçı, Yusuf Ziya, *Suriye-Roma Kodu ve İslâm Hukuku*, Ankara, 1975, 67; Ebû Zehra, a.g.e., III; Accâc, a.g.e., 372.

⁹² Özel, Ahmet, “Fıkıh (Literatür)”, *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 21.

⁹³ Bu kitabın İmam Zeyd’den sonra talebeleri tarafından tasnîf edildiği, zira kitabın metni ve tasnîf usûlünün gelişmişliğinin bunu gösterdiği ifade edilmektedir. Bkz. Bkz. Yûsuf Mûsâ, a.g.e., 194-198; Accâc, a.g.e., 370-371; Ebû Zehra, *el-İmâm Zeyd*, Kâhire, ty., 233 vd.

⁹⁴ *el-Mecmû’ fi’l-Fikh*’in bölüm (kitâb) adları tamamen fıkıh konularından oluşmakta ve konuları ele alış biçimi bir Fıkıh kitabı sistematığındadır. Bu hususla ilgili geniş değerlendirme ve bilgi için bkz. Kavakçı, a.g.e., 69-76; Accâc, a.g.e., 372.

⁹⁵ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 29.

161/777) gibi ilk musanniflerin *sünen* ortak adıyla tasnîf ettikleri kitapların konularının, tamamen fikhî konulardan oluştuğu anlaşılmaktadır.⁹⁶

Buna göre, *sünen*, *muvatta'*, *musannef* ve *câmi'* adıyla tasnîf edilen ilk Hadis kitaplarının, genelde fikhî konuların ele alındığı eserler olması,⁹⁷ hadislerin tasnîf edildikleri konuların fikhî sistematiğine dayanmasıyla izah edilebilir. Bu Hadis edebiyatının genel içeriğinin sadece hadisleri ihtiva etmeyip, bunun yanında ve belki de daha çok sahâbe ve tâbiûn fetvalarından oluşması da, bu kanaati güçlendirmektedir. Nitekim, ilk tasnîf edilen Hadis kitaplarından günümüze ulaşan İmam Mâlik'in *Muvatta'* bu konuda güzel bir örnek teşkil etmektedir. *Muvatta'*ın ilk ele aldığı konular namaz, taharet ve buna bağlı konular ile zekât, oruç, hac, nikâh, buyu'... şeklinde sıralanmaktadır. Sünen türü gibi Fıkıh kitapları tarzında tasnîf edilen Hadis eserleri için de aynı durum söz konusudur ve tasnîfin Fıkıh kitaplarıyla paralel olduğunda şüphe yoktur. Nitekim bu konuyu açıklayıcı olması bakımından Süyûtî (v. 911/1505)'nin şu tespiti önemlidir: "*Müsned'*ini toplayan âlimlere göre Ebû Hanîfe'yi hayatında öne çıkaran özelliklerinden birisi de, Hukuk ilmini ilk olarak tedvîn etmesi ve bâblara göre düzenlemesidir. Bu konuda onu, *Muvatta'*ın tertibiyle Mâlik izlemiştir. Ancak, Ebû Hanîfe'yi bu alanda geçen yoktur."⁹⁸

Süyûtî, kendisinin katılarak naklettiği bu tespit, hadisleri ilk tasnîf edenlerden biri olan İmam Mâlik'in, tasnîf sistemi olarak Fıkıh'ı ilk tedvîn eden Ebû Hanîfe'yi takip ettiğine vurgu yapmaktadır. Buna göre, bir önceki başlık altında değindiğimiz üzere Ebû Hanîfe tarafından geliştirilen ve eserlerinde uygulanan fikhî tevbîb sistemi,⁹⁹ musannif muhaddisler tarafından da kullanılmış olmaktadır. Zira, Mâlik'in *el-Muvatta'*da onu takip ettiği bilgisinden başka, ilk hadis musanniflerinden Süfyân es-Sevrî (v. 161/777)'nin de, günümüze ulaşmayan *el-Câmi'* adlı eserinin tasnîf sisteminin de Ebû Hanîfe'den yararlandığı ve fikhî anlayışında onun etkisi altında kaldığı nakledilmiştir.¹⁰⁰

Yine, teşekkül döneminde Hadis ilminin önemli isimlerden Abdullah b. el-Mübârek (v. 181/797)'in, *es-Sünen fi'l-Fikh* adlı eserinin tasnîfini, aynı zamanda hocası olan Ebû Hanîfe'nin sistematiğini esas alarak gerçekleştirdiği kaydedilmektedir.¹⁰¹

Hadis'in tasnîf konularını tespit ederken Fıkıh'la sıkı bir ilişkide bulunmasının belki de en önemli sebebi, daha önce bahsettiğimiz re'ye dayalı fikhî ekollerine karşı hadis fikhini ortaya koymak ve böylece onlara cevap vermek olmuştur. Veki' b. Cerrâh (öl. 196/811)'in, Ashâbu'l-Hadis'e hitaben: "Eğer hadisler üzerinde tafakkuh edip fikhini öğrenirseniz, Ehl-i re'y size üstün gelemez. Ebû Hanîfe'-

⁹⁶ İbnü'n-Nedîm, a.g.e., 373-375.

⁹⁷ Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, Ankara, 1996, 18.

⁹⁸ Süyûtî, *Tebyîdu's-Sahîfe bi-Mendâkibi'l-İmâm Ebî Hanîfe*, 129.

⁹⁹ Bu sistemin ayrıntıları için bkz. Süyûtî, a.g.e., 130.

¹⁰⁰ Saymerî, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali (v. 436/1044), *Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbih*, Beyrut, 1976, 2. bsk., 65-66.

¹⁰¹ Bkz. Küçük, Raşit, "Abdullah b. Mübârek", *DİA*, I, 123.

nin ihtiyaç duyup da görüş beyan ettiği her konuda, mutlaka biz bir bâb halinde rivâyette bulunabiliriz"¹⁰² şeklindeki sözleri de, bu hususu teyit etmektedir. Yani, bir konu ya da mesele hakkında fakihlerin re'y ve kıyas yoluyla ortaya koydukları görüşlerini, hadisçiler, o konudaki hadisleri tasnîf ettikleri bir bâb oluşturmuşlardır.

Binâenaleyh, hicrî ilk üç asırda tasnîf edilen Hadis eserlerinin ortaya çıkmasında rol oynayan etkenlerden en önemlisi, Fıkıh'ın teşekkül etmesi olmuştur denilebilir.¹⁰³ Re'y fikhına karşı gelişen hadisçi tavrının zirveye çıktığı III. asra gelindiğinde ise, hadis fikhının şaheserleri tasnîf edilmiş ve bu asır tam anlamıyla bir *fakih hadisçiler* asrı haline gelmiştir.¹⁰⁴ *Sahîh-i Buhârî*'de en güzel örneği görüldüğü üzere, genel olarak Hadis eserlerinin çerçevesi ve sınırları önce Fıkıh konularına göre belirlenmiş, sonra da bu konulara uygun düşen rivâyetler toplanmıştır.¹⁰⁵ Bu sebeple, Buhârî (v. 256/869)'nin tasnîf ettiği *el-Câmiu's-Sahîh*, hadis fikhının ulaştığı son nokta olarak kabul edilmiştir.¹⁰⁶

Bu konuyu, Muhammed Hamidullah'ın şu tespitleri ve değerlendirmesiyle sonuca bağlamak istiyoruz: "Şöyle düşünmek âdet olmuştur ki, evvelâ sırf hadis koleksiyonları hazırlandı. Sonra fıkha müteallik olan hadisler ayrı ayrı tertip edildikten sonra en son sırf Fıkıh kitapları hazırlandı. Lâkin ben, sırf hadisten sonra sırf Fıkıh kitapları yazıldığı ve onların aksülamel kabilinden hukukî hadislerin mecmuaları hazırlandığı neticesine varıyorum. İmam-ı Zeyd ibni Ali, İmam-ı Ebû Hanîfe ve (yalnız Medine'nin örf ve âdetlerini toplayarak kitap yazan) İbn Mâcişûn ve Re'y Ehli olanlar (bir hüküm istidlâl için re'ye istinad edenler) bir fikir mektebi kurdular. Onların halefleri sonra ifrata gittiler. O zaman bunun tepkisi kabilinden Ehl-i hadis sünnete uymakla ısrar için fıkha müteallik ahkâmı ihtiva eden hadisleri ayrı tertip ettiler. İmam Mâlik ve diğer bazı muasırarın muvatta isminde kitapları bu hareketin başlangıcı ve Sahîh-i Buhârî'yi de onun intihası saymak lâzımdır."¹⁰⁷

c-Hadis Metodolojisinin Oluşumunda Hadis-Fıkıh İlişkisi

Teşekkül döneminde Hadis ve Fıkıh arasındaki ilişki, metot sahasına da güçlü bir şekilde yansımıştır. Tarihî nakillerden, bu hususta da Fıkıh'ın bir önceliği olduğu ve hadis usûlüne dair ilk bilgilerin Fıkıh metodolojisinden faydalanılarak sisteleştirildiği anlaşılmaktadır. Zira, bu dönemin başlarında hadisçilerin gerek rivâyetlerin kabul şartları ve gerekse kaynak değerleri açısından ilmî bir metot geliştiremedikleri; bu sahada daha çok fakihlerin gayret sarf ettikleri görülmektedir.¹⁰⁸ Bu sebeple, ilk devirlerde hadisleri genellikle sahîhiyle sakîmiyle bir arada

SÜİFD / 20

145

¹⁰² Hatîb, *el-Fakîh*, II, 83. Krş. Hâkim, a.g.e., 66.

¹⁰³ Krş. Özafşar, a.g.e., 186.

¹⁰⁴ İbnü'n-Nedîm, bu hadisçileri "*fukahâu ashâbi'l-hadis*" adıyla isimlerini zikretmektedir. Bkz. İbnü'n-Nedîm, a.g.e., 373-384.

¹⁰⁵ Bkz. Yardım, a.g.e., II, 84; Uğur, Mücteba, *İmâm Buhârî*, Ankara, 1984, 102.

¹⁰⁶ Hucvî, a.g.e., I, 336.

¹⁰⁷ Hamidullah, a.g.e., 325-326.

¹⁰⁸ Hamidullah, a.g.e., 56.

tedvîn ettikleri¹⁰⁹ ve *merfû'* rivâyetlerle, *mevkûf* ve *maktû'* haberleri çoğu kez beraber tasnîf ettikleri bilinmektedir. Bu durum, bir yandan muhalifleri tarafından hadisçilerin ilmî olmamakla itham edilmelerine sebep olurken,¹¹⁰ diğer yandan hadislerin ilim kaynağı olamayacağı görüşünde olan kimi grupların da esas dayanağı haline gelmiştir.¹¹¹

Bu bağlamda tartışılan konuların başında, *haber-i vâhid*lerin İslâm hukukunun bir kaynağı olarak kabul edilip edilemeyeceği meselesi gelmiştir. Bu mesele, hem kelâmcılar, hem de re'y taraftarı fakihler tarafından, Ashâbu'l-hadîs'in görüşlerine muhalif bir tarzda ele alınmıştır.¹¹² Ayrıca, Hanefîlerin hadis yerine bazen kıyâs, istihsân, istislâh, örf vb. usûlleri kullanmaları da, Ehl-i Hadîs ile fakihleri karşı karşıya getirmiştir.

Bu münakaşa ve münazaralar bir yandan Fıkıh Usûlü'nün doğmasına sebep olurken,¹¹³ diğer yandan da Hadis Usûlü'nün sistematik hale gelmesinde önemli rol oynamıştır. Özellikle Hadis Usûlü'ne dair disiplinlerin doğup gelişmesinde, muhaliflerinin hadisçilere yönelttiği söz konusu eleştiri ve ithamların büyük etkisi olmuştur.¹¹⁴

Hadis'teki metot probleminin giderilmesinde, İmam Şâfiî (v. 204/820) etkin rol oynamıştır. Teşekkül dönemi Hadis-Fıkıh ilişkisinde kilit taşı görevi gören Şâfiî, bu uğurda gösterdiği gayretiyle, hadisi fıkıh kaynaklarından birisi olarak ele almış ve Mu'tezile ile bir kısım Re'y Ehl-i fakihlere karşı, Hadis adına bir metodoloji geliştirmiş ve eleştirileri karşılamaya çalışmıştır.¹¹⁵

Bu bağlamda İmam Şâfiî, *er-Risâle*'sini Hadis sahasında yaşanan metodoloji ve kaynak problemine bir çözüm önerisi olarak sunmuştur.¹¹⁶ Böyle bir projenin gerçekleşmesinde, Ehl-i Hadîs'in metot ihtiyaçlarının giderilmesi yönündeki tespit ve taleplerinin en önemli etken olduğuna burada dikkat çekilmesi gerekmektedir. Re'y fıkının etkili olduğu Irak bölgesinde (Basra) yaşayan ünlü hadisçi Abdurrahmân b. Mehdî (v. 198/813), Şâfiî'ye bir mektup yazarak, "Kur'ân'ın tefsirinin ve rivâyet ilimlerinin usûllerinin tespit edildiği bir kitap yazmasını" istemiş ve

¹⁰⁹ Bkz. Râmezhümzûî, a.g.e., 418; Hatîb, *el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvî*, II, 220; İtr, Nureddîn, *Menhecû'n-Nakd fi Ulûmi'l-Hadîs*, Dimeşk, 1979 basımından 1988 yılında yapılan ofset baskı, 371.

¹¹⁰ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (v. 276/889), *Te'vilü Muhtelifi'l-HADİS*, thk. M. Zühri en-Neccâr, Beyrut, 1393/1972, 3, Hatîb, *Muhtasarü Nasîha*, 120-121. Krş. Kâsimî, Muhammed Cemâluddîn (v. 1332/1913), *Kavâidü't-Tahdîs*, Beyrut, 1407/1987, 153; Ebû Zehv, Muhammed Muhammed, *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn ev İnâyetü'l-Eimmeti'l-İslâmiyye bi's-Sünneti'n-Nebeviyye*, Mısır, ts. 5, Hudaî, a.g.e., 155.

¹¹¹ Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Sehl (v. 490/1096), *Usûlü's-Serahsî*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Efğânî, Beyrut, ty., I, 283. Krş. Rif'at Fevzî, Abdülmuttalib, *Tevsîku's-Sünne fi'l-Kami's-Sâni'l-Hicrî, Üsüsehû ve İtticâhâtehû*, Mısır, 1400/1981, I, bsk., 80.

¹¹² Bkz. Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, Ankara, 1994, 133-135.

¹¹³ Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, 174.

¹¹⁴ Abdülmecîd, a.g.e., 119.

¹¹⁵ Bkz. Şâfiî, Muhammed b. İdrîs (v. 204/819), *er-Risâle*, thk. A. Muhammed Şâkir, Kâhire, 1358/1939, 369-471.

¹¹⁶ Bkz. Câbirî, a.g.e., 153; Kırbasoğlu, M. Hayri, "İslâmi İlimlerde Şâfiî'nin Rolü Üzerine", *İslâmiyat Dergisi*, c. 2, sayı 1, Ocak-Mart 1999, 16-19.

bunun üzerine gerek Hadis ve gerekse Fıkıh için önemli bir dönüm noktası olan *er-Risâle*'nin telifi gerçekleşmiştir.¹¹⁷ Bu projesiyle Şâfiî, en azından günümüze ulaşan ilk Hadis usûlünün mimarı olmuştur.¹¹⁸

Hadis ve Fıkıh'ın usûl konularının ortak eseri¹¹⁹ olan *er-Risâle*'sinde Şâfiî, özetle ifade etmek gerekirse, Fıkıh'ın kaynaklarını, Sünnet'in konumunu, bir rivâyetin sıhhat şartlarını ve re'yin sınırlarını tespit etmiş ve Fıkıh usûlüne dair farklı uygulamaları ortadan kaldırmak istemiştir.¹²⁰ Bu şekilde, onun ortaya koydukları ve başlattığı tartışma, İslâm düşüncesinin bütün müstakbel seyrine etki etmesi yanında, hadislerin tasnifinden belli başlı metodolojik konuların ortaya konulmasına kadar birçok hususu aydınlatmıştır. Hadislerin sıhhat değerlendirmesinin yapılarak, onların rivâyet tekniği bakımından sınıflandırılmasından sahîh hadisleri muhtevi eserlerin tasnif edilmesine kadar, birçok Hadis çalışmasında bu etkiden söz etmek mümkündür. Bu sebeple "Şâfiî, kendinden sonraki Fıkıh Usûlü ve Hadis Usûlü musannefâtına *haber-i vâhid* ve hucuyeti bahsini hediye eden" olarak tarihe geçmiştir.¹²¹

Ayrıca, hadisler arasında görülen *ihtilâf* (*muhtelifu'l-hadis*), *nâsîh-mensûh* ve diğer bazı konular, ilk defa Şâfiî gibi fakihlerin dikkatini çekmiş ve yine ilk defa Şâfiî tarafından ele alınarak kitaplarında işlenmiştir. Bu sebeple, Hadis araştırmacılarının da tespit ettiği üzere bu konular, "fakihler tarafından iyice işlendikten ve olgunluğa erişirildikten sonra ancak Hadis Usûlü eserlerinde yer alabilmiştir."¹²² Zaten Ashâbu'l-hadîs, fikrî olgunluğa erişmesini ve kendi sistematığı doğrultusunda mükemmel eser tasnif etme kabiliyeti kazanmasını, bir noktada, Şâfiî'ye borçludur.¹²³ Onun, sadece, "hadisin, Hz. Peygamber (s.a.v.) devrinde olduğu kadar güvenilir ve kıymetli bir kaynak olduğunu ispat edecek metodolojiyi ortaya koyması" bile, hadisçiler açısından başlı başına bir minnettarlık unsuru olmuştur.¹²⁴

Nitekim Şâfiî, Hadis adına gerçekleştirdikleri ile Ehl-i Hadîs tarafından ناصر الحديث olarak adlandırılmış¹²⁵ ve Ashâbu'l-hadîs'in ilmî ve fikrî gelişiminde dönüm noktası kabul edilmiştir. Zira o, çalışmalarıyla Ehl-i Hadîs'e bir ufuk çizmiş ve onların düşüncelerini ilmî bir üslûp içinde ortaya koymalarına, savunmalarına ve belli bir metodolojiye kavuşmalarına öncülük etmiştir. el-Kerâbisî (v. 245/859)'nin, Şâfiî'den önce Kitâb, Sünnet ve icmâ'in ne demek olduğunu bilmediklerini, sünnetlerin ihtiva ettiği birçok hükmü ancak onunla anlayabildiklerini

SÜİFD / 20

147

¹¹⁷ Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Bağdâdî (v. 463/1071), *Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-Selâm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ty., II, 64-65; Fahrüddîn er-Râzî, Muhammed b. Ömer (v. 606/1209), *Mendâkibu'l-İmâmî'sh-Şâfiî*, thk. Ahmed Hicâzî es-Sekâ, Beyrut, 1413/1993, I. bsk., 143.

¹¹⁸ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref (v. 676/1277), *Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Lugât*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1996, I. bsk., I, 69.

¹¹⁹ Bkz. Bkz. Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, 202; Ebû Zehra, Muhammed (v. 1394/1974), *İmam Şâfiî*, çev. Osman Keskiöğlü, Ankara, 1996, 78-79; Yûsuf Mûsâ, a.g.e., 202.

¹²⁰ Bkz. Fahrüddîn er-Râzî, a.g.e., 144.

¹²¹ Nazlıgöl, Hâbil, *İmam Şâfiî'nin Hadis Kültürümüzdeki Yeri*, (Basılmamış doktora tezi, A.Ü.S.B.E.), Ankara, 1993, 206.

¹²² Bkz. Nazlıgöl, a.g.e., 218.

¹²³ Hatîb, *Târîh*, II, 68; Nevevî, a.g.e., I, 80-85.

¹²⁴ Hamidullah, a.g.e., 57

¹²⁵ Hatîb, a.g.e., II, 68; Nevevî, a.g.e., I, 85.

söylemesi,¹²⁶ Ali b. Ma'bed el-Mısrî'nin, hadisi gerçek manada ancak onun çalışmalarıyla kavrayabildiklerini ifade etmesi¹²⁷ ve el-Hasan b. Muhammed ez-Za'feranî (v. 260/874)'nin: "Ashâbu'l-hadîs uyuyordu, Şâfiî onları uyandırmış ve teyakkuza geçirmiştir"¹²⁸ tespiti, kanaatimizce Şâfiî'nin Hadis ilminin gelişimindeki konumunu anlatmaya yeterlidir.

Binâenaleyh Şâfiî, gerek fıkhu'l-hadîs ve gerekse metodolojiyle ilgili olarak yaptığı bu çalışmalar neticesinde, Hadis ve hadisçilere, büyük bir güç ve itibar kazandırmıştır.¹²⁹ Fahrüddîn er-Râzî (v. 606/1209), bu duruma işaret ederek "Şâfiî'den önce insanların, Ashâbu'l-hadîs ve Ashâbu'r-re'y diye iki fırkaya ayrıldığı; Ashâbu'l-hadîs'in, münazara ve mücadeleden aciz, hatta Ashâbu'r-re'y'in yolunu tezyiften dahi yoksun bir durumda bulunduğunu" söyledikten sonra, Şâfiî'nin çalışmaları neticesinde Ehl-i Hadîs'in ilmî bir metodolojiye sahip olduğunu ifade etmiştir.¹³⁰

Nitekim, Hadis metodolojisi alanında yürütülen bu faaliyetler semeresini vermiş ve hicrî III. asırdan itibaren merfû'-müsned rivâyetler ayrıcalıklı ve üstün bir konum kazanmıştır. Bu süreçte, sahîh ve merfû hadislerin tespit edilerek bir kitapta toplanması faaliyeti hız kazanmıştır.¹³¹ Örneğin, daha önceleri sadece *sahîh* ve *zayıf* şeklinde ikili tasnifle değerlendirilen rivâyetler, Hadis metodolojisinde yaşanan gelişmeler ışığında, ilk defa Ali b. el-Medî'nî (v. 234/848) tarafından, *sahîh*, *hasen* ve *zayıf* olmak üzere üçlü tasnife tâbi tutulmuştur.¹³² Aynı şekilde, Buhârî örneğinde görüldüğü üzere Ehl-i Hadîs'in bu asırda sahîh hadisleri toplamaya ağırlık vermeleri¹³³ ve *haber-i vâhidin* huciyeti konusunda kitaplarında müstakil bölümler¹³⁴ ihdâs etmeleri¹³⁵ gibi çalışmalar, daha önce yapılan metodolojiyi geliştirmeye yönelik gayretlerin bir sonucu olmuştur.

Bütün bu bilgilerden de anlaşıldığı üzere, teşekkül dönemi Hadis-Fıkıh ilişkisi mevzubahis edilirken, metodolojiyle ilgili bağlamın göz ardı edilemeyeceği ortadadır. Böylece, Fıkıh'ın teşekkülünde hadislerin tedvîn edilmesinin büyük etkisi olduğu¹³⁶ gibi, Fıkıh Usûlü'nün tedvîninde de Hadis ile ilgili tartışma ve araştırmaların önemli etkisi olduğu görülmektedir. Aynı şekilde, hadisin dinî konumunu güçlendirmeden sıhhat tahliline kadar uzanan bir dizi metodoloji çalışmasının gelişmesinde, Fıkıh ilminin furû' ve usûl olarak tedvîn edilmiş olmasının önemli

¹²⁶ Nevevî, a.g.e., I, 81.

¹²⁷ Nevevî, a.g.e., I, 81.

¹²⁸ Nevevî, a.g.e., I, 71.

¹²⁹ Bkz. Nevevî, a.g.e., I, 81.

¹³⁰ Fahrüddîn er-Râzî, a.g.e., 345. Şâfiî'nin, Ashâbu'l-hadîs hareketine katkıları için ayrıca bkz. Nevevî, a.g.e., I, 71.

¹³¹ Krş. Dihlevî, a.g.e., I, 550.

¹³² İtr, Nureddîn, *el-İmâmü't-Tirmizî ve'l-Muvâzenetü beyne Câmî'ihî ve beyne's-Sahîhayn*, Beyrut, 1408/1988. 34. Krş. İbn Receb, el-Hanbelî (v. 795/1392), *Şerhu'l-İlmi't-Tirmizî*, thk. Hemmâm Abdurrahîm Saîd, Ürdün, 1407/1987, II, 574.

¹³³ İbn Hacer, a.g.e., 6.

¹³⁴ Bkz. Buhârî, *Ahbâru'l-âhâd*, (VIII, 132 vd.).

¹³⁵ İbn Hacer Ebu'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî (v. 852/1448), *Fethu'l-Bârî*, thk. M. Fuâd Abdülbâkî-Muhıbbüddîn el-Hatîb, Dâru'l-Ma'nîfe, Beyrut, 1379, XIII, 241.

¹³⁶ Hudaî, a.g.e., 151; Ahmed Emîn, a.g.e., II, 176.

etkileri olduğunu söylemek mümkün olmaktadır.¹³⁷ Şöyle ki, âyet ve hadislerdeki kelimelerin tefsiri, mevzûk hadislerin mevzû olanlardan ayırt edilmesi, iki hadisin teâruzu halinde hangisinin hükme delil olacağı, hadislerin sıhhat açısından tasnîfi, hadisiyle ihticâc olunacak râvîlerin durumu... gibi birçok husus, Fıkıh Usûlü'nün cevap aradığı konular arasındadır.¹³⁸ Bu sorulara cevap vermek üzere yürütülen ilmî çalışmalar, hem Hadis Usûlü'nün teşekkülüne hem de sahîh hadisleri muhtevî eserlerin tasnîfinde etkili olmuştur. Böylece Fıkıh Usûlü, teşekkülünü borçlu olduğu Hadis ilmine karşı borcunu, geliştirdiği ilmî altyapı ile ödemiştir denilebilir.

SONUÇ

İslâm tarihinin her yönüyle bir atılım gerçekleştirdiği *teşekkül döneminde*, hayatın her alanında bir canlılık, oluşum, olgunlaşma ve etkileşim söz konusudur. Mezhepler, meşrepler, fırkalar, siyasî oluşumlar ve en önemlisi İslâmî ilimlerin tedvîni hep bu zaman diliminde teşekkül etmiş, gelişmiş ve şekillenmiştir. İslâm'ın bir medeniyet ve kültür projesi olduğu, bu dönemde sergilenmiştir.

Müslüman ilim dünyasında hicrî II. asırda topyekûn bir tedvîn ve teşekkül faaliyetinin başlamasındaki temel etkenlerden birisi, bir Müslüman söylemi ve ilim anlayışını ortaya koyma gayreti olmuştur. Bu gayretle birlikte İslâmî ilimlerin her birinde branşlaşma ve uzman personel yetişmesi gerçekleşmiştir. Bu oluşum içinde hadislerin tedvîn edilmesinin önemli bir itici gücü olmuş ve böylece ilimler için gerekli malzeme ve altyapı çalışmasının önemli bir basamağı teşkil edilmiştir. Bu durumdan en fazla yararlanan ve dinî konumu itibarıyla teşekkülünü en önde tamamlayan ilim, Fıkıh olmuştur. Bu durum, Fıkıh'ın günlük hayatı kuşatması ve dini yaşamadaki vazgeçilmez yeri dolayısıyla tabîî karşılanmalıdır.

Teşekkül dönemindeki bu özelliğiyle Fıkıh, merkezî ilim dalı haline gelmiş ve diğer ilimlerin hem kullanıcısı hem de yönlendiricisi olmuştur. Burada Hadis'in Fıkıh'la ilişkisine gelince, bu ilişkinin kaynak sağlamanın çok ötesinde ve çok boyutlu olduğunu ifade etmek gerekir. Her şeyden önce, bir Müslüman medeniyetinin inşasında Hadis ve Fıkıh baş rolü oynamıştır. Çünkü "ne fikhın süzgecinden geçmeyen sünnet anlayışı ve ne de sünnete dayanmayan bir fıkıh anlayışından hareketle İslâm medeniyeti ve kültürü oluşturulabilir."¹³⁹

Öte yandan, İslâm tarihinin ilk ilmî faaliyeti sayılabilecek hadislerin tedvîn edilmesi, Fıkıh'ın teşekkülünde ve usûl konularının belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. Teşekkül döneminin başlarında ise, mezkûr sebeplere binaen teşekkülünü önce tamamlaması hasebiyle Fıkıh, ilimleşme sürecinde Hadis'in en sıkı ilişkide bulunduğu ilim dalı olmuştur.

Hadis'in teşekkül sürecinde Fıkıh'la ilişkisinde dikkati çeken en önemli bağlantı noktalarının, Hadis'in gerek *konularının belirlenmesinde* ve gerekse *tasnîf sistematiğinin oluşmasında* gerçekleştiği ifade edilebilir.

Aynı şekilde, *metodolojiye* dair konuların sistematik hale gelmesinde de, Hadis'in Fıkıh ile yoğun bir ilişki içinde olduğu görülmektedir. Nitekim, hadis

¹³⁷ Krş. Hudaî, a.g.e., 153 vd; el-Hüseynî, Abdülmecîd Hâşim, *el-İmâm el-Buhârî Muhaddisen ve Fakîhen*, Kâhire, Mısır el-Arabiyye, ty, 166.

¹³⁸ Hamidullah, a.g.e., 188.

¹³⁹ Kardavî, Yusuf, *Sünneti Anlamada Yöntem*, çev. Bünyamin Erul, İstanbul, 1991, 7.

yoğun bir şekilde kullanılması dolayısıyla, metodolojiye dair meseleler ilk olarak İmam Şâfî gibi fakihler tarafından ele alınmış ve bu sadette yapılan çalışmalarla Hadis Usûl'ü teşekkül etmiştir.

Netice olarak, Hadis'in, malzeme ve kaynak bakımından Fıkıh'in teşekkülüne büyük katkı yapması gibi, Fıkıh'in da, *sistem ve konu* bazında Hadis'in gelişmesine katkısı tabîî bir durumdur. Hadis ve Fıkıh ilişkisi konusunda Hattâbî (v. 388/998)'nin şu tespitleri dikkate alındığında, mesele daha bir aydınlanmaktadır: "Hadis temeldir, Fıkıh ise, bu temel üzerine kurulan binadır. Bir temel üzerine kurulmayan bina çöker; üzerine bina yapılmayan temel ise harap olur."¹⁴⁰

TEŞEKKÜL SÜRECİNDE HADİS-FİKİH İLİŞKİSİ ÜZERİNE

ON THE HADITH-FIQH RELATION DURING THE PROCESS OF FORMATION

Dr. Ömer ÖZPINAR

It is well known that when we called "formation period" in the history of Islamic sciences, it is intended to point out a period of time following the second quarter of second century of Hegira. This period coincides with the classification period in the history of Hadith. It can be said that the most influential factor in the beginning of the process of formation of the sciences is the compilation of ahadith. However, whole society took part in developing a muslim pronunciation with the help of political, social, economic and cultural factors during this time.

As to the relation between Hadith and Fiqh at the formation period, it has been seen that they are two disciplines that have interacted each other in the process of becoming science. In this context, official compilation of ahadith has effected on the formation of fiqh science and the science of hadith has benefited very much from the science of fiqh during the process of turning into science

In this article, it has been attempted to examine this relation under three titles such as classification systems, classification subjects and methodology.

حول علاقة الحديث والفقہ أثناء مرحلة التكوين

إن من المعلوم عندما يقال عصر التكوين أو التشكل في تاريخ العلوم الإسلامية يقصد به ما بعد الربع الثاني من العصر الثاني للهجرة. هذا الدور يتطابق مع دور التصنيف الذي كان يستعمل بشكل خاص في تاريخ الحديث. ومن الممكن أن يقال أن العامل الأساسي في بدء تكوين العلوم هو تدوين الحديث، وبالإضافة إلى ذلك، تأثير الجهات السياسية والاجتماعية والإقتصادية والثقافية، ولأجل إنشاء وتطوير الخطاب الإسلامي دخل جميع طبقات المجتمع الإسلامي في نغير عام وحملة.

ففي عصر التكوين نرى أن العلاقة بين الحديث والفقہ وهما نظامان متقاربان يؤثران بعضهما البعض أثناء تفرعهما للعلوم. وتعبير آخر نستطيع أن نقول إن الفقہ كعلم تكوّن بعد تدوين الحديث، وعلم الحديث استفاد من علم الفقہ أكثر مما استفاده من باقي العلوم.

وستتناول في بحثنا هذا علاقة الحديث بالفقہ من ناحية أقسام التصنيف وأبوابه ومنهجه في مرحلة التكوين.

¹⁴⁰ Hucvî, a.g.e., II, 174.